

Geographical Names on 16th and 17th Century Maps of Croatia

Josip FARIČIĆ

University of Zadar, Department of Geography, Ul. dr. F. Tuđmana 24i, 23000 Zadar, Croatia

jfaricic@unizd.hr

148

Abstract: *The paper deals with geographical names (toponyms) on maps of Croatia published during the 16th and 17th century. Since this is a very complex problem area, only a few basic problems concerning the historical development of toponyms on old maps have been emphasized. As a result of the general development in cartography and "crystallization" of geographical knowledge about Croatia in the 16th century, these maps have become a valuable source of toponyms. Although Latin, Italian and German toponyms were still dominant, more and more Croatian toponyms can be found, especially on maps made by Croatian authors or the authors who were familiar with Croatian regions. Toponymy on old maps of Croatia considerably reflects the significance of Croatian regions in trading and geo-strategic system in Europe at the time.*

Key words: *geographical names (toponyms), map, cartography, Croatia*

1 Introduction

Old geographical and naval charts are an important source of geographical, historic and linguistic research (BAGROW, SKELTON, 1964; MARKOVIĆ, 1993; KOZLIČIĆ, 1995, 2006; SLUKAN ALTIĆ, 2003). It is necessary to study them within adequate scientific and cultural context, since they reflect geographical insight to the area they present, the artistic spirit of the time they were created, and cartographic techniques they were made in. Directly or indirectly, maps can indicate various motifs and, among them, political interests, which influenced the choice and interpretation of the geographical matter.

A map is the most frequent graphic presentation of reality (ROBINSON et al, 1995) and, in a matter of speaking, a spatial database in which toponyms, i.e. geographical names for different objects in space, represent a very prominent feature. Toponyms are a part of linguistic and cultural heritage of a nation. They reflect coexistence with the space, which people always tried to get to know the best they could for various economic and social purposes, orientation and action. Recognizing and knowing objects in space in which a certain action was to be taken had an immeasurable significance in orientation within it. Such knowledge is, among other things, based on geographical names – concise linguistic descriptions that replace (excessive) description in language communication.

The function of toponyms was taken over by various geographical terms (for relief, hydrographical, oceanographic and other forms), plant and animal names, names of nations or smaller ethnic groups that inhabited certain areas, names of owners or other persons who were somehow connected to an object in space, real or made up (mythological) events, and various other contents taken from material or spiritual culture of the inhabitants of an area.

Throughout time toponyms changed in various ways as a result of ethnic, cultural and linguistic rearrangements and interfusions in an area (toponyms were translated and attuned to the new inhabitants' language and, therefore, their original pronunciation and spelling were changed), so it often becomes impossible to interpret them etymologically, i.e. to determine a simple (logical) connection between an object in space and its present name. Moreover, the older toponymic layer is often completely lost in areas that were not inhabited continuously.

Geografska imena na kartama Hrvatske 16. i 17. stoljeća

Josip FARIČIĆ

Sveučilište u Zadru, Odjel za geografiju, Ul. dr. F. Tuđmana 24i, 23000 Zadar

jfaricic@unizd.hr

149

Sažetak: U radu se razmatraju geografska imena (toponimi) na kartama Hrvatske, objavljenima tijekom 16. i 17. st. Budući da je riječ o kompleksnoj problematiki, istaknuti su samo neki temeljni problemi povijesnoga razvoja toponima na starim kartama. U skladu s općim razvojem kartografije te "kristalizacijom" geografskih spoznaja o Hrvatskoj od 16. st. karte postaju bogat izvor toponima. Među njima prevladavaju latinski, talijanski i njemački, ali, sve više i hrvatski toponimski likovi, posebno na kartama hrvatskih autora, te inozemnih autora koji su bolje poznavali hrvatski prostor. Toponimija na starim kartama Hrvatske uvelike zrcali tadašnje značenje pojedinih hrvatskih regija u prometnom i geostrateškom sustavu Europe.

Ključne riječi: geografska imena (toponimi), karta, kartografija, Hrvatska

1. Uvod

Stare geografske i pomorske karte važan su izvor za geografska, povijesna i jezikoslovna istraživanja (BAGROW, SKELTON, 1964, MARKOVIĆ, 1993, KOZLIČIĆ, 1995, 2006, SLUKAN ALTIĆ, 2003). Potrebno ih je razmatrati u odgovarajućem znanstvenom i kulturnom kontekstu jer zrcale geografske spoznaje o prikazivanom prostoru, umjetnički duh vremena u kojem nastaju i kartografske tehnike koje su omogućile njihovu izradu. Na kartama se neposredno ili posredno mogu naslutiti različiti motivi, a među njima i politički interesi, koji su utjecali na odabir i samu obradu geografskog sadržaja.

Karta je najčešće grafički prikaz geografske stvarnosti (ROBINSON i dr., 1995), a na određeni način i baza prostornih podataka, među kojima se na osobit način ističu toponimi, tj. geografska imena različitih objekata u prostoru. Toponimi su dio jezične, a time i kulturne baštine određenog naroda. Oni odražavaju suživot s prostorom, koji je čovjek poradi različitih oblika gospodarskoga i društvenoga iskorištavanja nastojao što bolje upoznati, u njemu se orijentirati i djelovati. Pri prostornoj orijentaciji nemjerljivo je značenje imalo (pre)poznavanje objekta u prostoru na koji se odnosi odgovarajuća radnja, a ono se, uz ostalo, temelji i na geografskom imenu – sažetom jezičnom opisu koji u jezičnoj komunikaciji na najbolji mogući način zamjenjuje (prekomjernu) deskripciju.

Funkciju toponima preuzimali su različiti geografski pojmovi (za reljefne, hidrografske, oceanografske i dr. oblike), imena biljaka i životinja, imena naroda ili manjih etničkih skupina koje su nastanjivale određeni prostor, imena vlasnika ili osoba koje su na različite načine povezane uz odgovarajući objekt u prostoru, istaknuti stvarni ili izmišljeni (mitološki) događaji ali i različiti drugi sadržaji iz materijalne i duhovne kulture stanovnika određenoga područja.

S vremenom su se, zbog etničkih, kulturnih i jezičnih preslojavanja te prožimanja na određenom prostoru, toponimi na različite načine mijenjali (toponimski su se likovi prevodili, prilagođavali jeziku novog stanovništva, a time se iskrivljivao izvorni izgovor i način pisanja i sl.), pa ih često nije moguće etimološki interpretirati, tj. utvrditi jednostavnu (logičnu) vezu između objekta u prostoru i njegova sadašnjeg imena. Uz to, u prostorima bez kontinuiteta naseljenosti često se u potpunosti izgubio stariji toponimski sloj. Dosadašnja istraživanja toponimije ukazala su na određene zakonitosti. Primjerice, V. SKRACIĆ

Former toponymy researches have pointed out certain regularities. For example, while exploring toponymy on Croatian islands and coastline, V. SKRAČIĆ (1997) and P. ŠIMUNOVIĆ (2005) have determined that stability of toponyms is in connection with the size (surface, height and length), significance and continuity of human presence and economical exploitation of an object. Therefore, the larger and more important a geographical object is – its importance not necessarily equalling its size – and the longer the period in which it has been exploited in various ways, the older is the linguistic layer of the toponym that identifies the object.

There are different geographical names for the same objects in borderlands between different countries, political and economic interests, between different nations and cultures (even between dialects of the same language). Croatia's favourable geographical position at the contact of the Adriatic Sea, the Dinarides and the Danube area makes it a good example of such a borderland in which influences of different countries, cultures, religions and languages have been interwoven for centuries, so certain locations have been given several different names. These circumstances have also reflected the toponymy of the old maps in which multiple linguistic layers, with, often irregular, cultural and linguistic "sedimentation", and corresponding toponyms are to be found. Numerous Italian¹ (*Pola* – Pula, *Fiume* – Rijeka, *Zara* – Zadar, *Spalato* – Split, *Zagabria* – Zagreb, etc.), German (*Agram* – Zagreb, *Karlstadt* – Karlovac, *Walkowar* – Vukovar, *Zwischenmurgebiet* – Međimurje, etc.), and Hungarian toponyms (*Eszék* – Osijek, *Csákornya* – Čakovec, *Varasd* – Varaždin, *Zágráb* – Zagreb, *Ujlak* – Ilok, etc.) denoting more important objects in Croatia were used on old maps. On various occasions throughout history, including map-making, other European nations introduced these foreign toponyms to their languages and used Croatian toponyms rarely. Croatian toponyms have been used more often since the 16th century on maps made by Croatian authors or foreign authors who somehow made a direct contact with Croatian territory, while on maps by other European cartographers Croatian toponyms appear more frequently as late as the end of the 17th and at the beginning of the 18th century.

2 Methodological Notes

Toponym study is the subject of many different sciences, starting with linguistics, then geography, geodesy, history, archaeology etc. Methodology of scientific approach to toponyms is best elaborated within toponomastics, a linguistic branch in the area of onomastics, a scientific discipline that deals with names. Toponomasts provide us with basic knowledge about toponym development, their linguistic forms, changes and, generally, their function in language, which makes their work compelling no matter from which angle one deals with the subject. This work deals with the results of geographic aspect of toponyms research with special attention to historic and geographical context of geographical names spelling on the 16th and 17th century maps. The purpose was to emphasize basic spelling problems on old maps in order to be able to approach this problem area in a scientifically founded and objective manner on various occasions.

It is necessary to point out that as late as the end of the 18th century map making was almost always a result of space description, without any necessary geodetic and astronomic measurements, so they are not always a reliable source for scientific researches. A great number of cartographers never even visited the area they were describing and gathered their materials indirectly from political and religious government representatives, seamen, military commanders, missionaries, merchants and other people. Bearing in mind fairly limited possibilities of information exchange at the time and the fact that maps of some Croatian regions were mostly made abroad (in Venice, Rome, Vienna, Amsterdam, Antwerp, Paris etc.), it was very difficult to form a clear and plastic geographic picture that would be scientifically founded and up to date, i.e. reliable and useful. In addition, geographic material about Croatia which was presented on the maps made by distinguished European cartographers (Gastaldi, Coronelli, Cantelli and others) has been reproduced without any changes or additions for centuries and, therefore, their toponyms were transcribed uncritically, with obvious repetitions of older patterns and, of course, mistakes. Therefore it is necessary to compare old maps with written historical documents dating from the same period and other sources in order to establish their quality and relevance in making conclusions about their contents (FARIĆIĆ, 2005). Even in that case, it is often not possible to locate some of the toponyms from these maps with certainty and, besides that, simplified map interpretation always leaves the possibility of making further mistakes. For example, chronological research of old maps dating from the Middle Ages to the end of the 17th century could lead us to a false conclusion that a number of settlements in Croatia increased by the end of that period. Namely, on the old maps *oykonyms* (or place names) are very rare, while the maps made in similar scales dating from the end of the 17th and the beginning of the 18th century (for example, maps by V. M. Coronelli) show an increase in the number of *oykonyms*. The real reason for this is a sort of crystallization in geographic perception of Croatian area

¹ The adjective *Italian* is tentatively used in the work to denote toponyms on map by different authors who worked in what is now Italy. At the time old maps elaborated in this work were created, until the mid 19th century, a country called Italy did not exist on European political scene nor was the awareness of a unified Italian nation developed yet. Geographical and political particularism contributed to the development of numerous dialects, usually grouped into northern, middle and southern dialects. Modern Italian standard language descended from Tuscan dialect, which significantly differs from Venetian or Genoese dialects spoken and written by the authors of majority of geographical maps and naval charts made on the territory of today's Italy. Because of that, in Roman studies the term *Italic-Romance* is often used for older names and similar, in which the form *Italic* means "from the Apennines". Adjectives that correspond to the very place a map (or other written work) was made (Genoese, Anconian, Venetian, etc.) are also used for the same purpose. The same also goes for the adjective *German*, which is used in this work to denote geographical names on maps made on the territory of today's Germany or Austria in which German language is spoken.

(1999) i P. ŠIMUNOVIĆ (2005) utvrdili su na primjeru toponimije hrvatskoga otočnog i obalnog prostora da je postojanost toponimskih likova u vezi s veličinom (površinom, visinom, duljinom) i značenjem te s kontinuitetom naseljenosti i gospodarskog iskorištavanja odgovarajućeg objekta. Dakle, što je određen geografski objekt u prostoru veći i važniji, pri čem važnost ne mora biti funkcija veličine, te što je dulje razdoblje na različite načine iskorištavan, to će biti stariji jezični sloj toponima kojim se taj objekt imenuje (identificira).

U graničnim prostorima između različitih država, političkih i gospodarskih utjecaja, kultura, između različitih naroda i jezika (pa čak i dijalekata istoga jezika) za iste objekte postoje različita geografska imena. Hrvatska je zbog povoljnoga geografskog položaja na dodiru Jadranskog mora, Dinarida i Podunavlja dobar primjer takvoga graničnog područja u kojem su se stoljećima isprepletali utjecaji različitih država, kultura, vjera, pa i jezika, a time i geografska višemenost. Ta se okolnost odrazila i na toponimiju ispisanu na starim kartama, u kojoj se razlikuju mnogobrojni jezični slojevi, često nepravilnoga jezično-kulturnoga "taloženja", s odgovarajućim toponimskim likovima. Za važnije objekte u Hrvatskoj na starim kartama koristili su se mnogobrojni egzonimi u talijanskom¹ (npr. *Pola* – Pula, *Fiume* – Rijeka, *Zara* – Zadar, *Spalato* – Split, *Zagabria* – Zagreb i dr.), njemačkom (*Agram* – Zagreb, *Karlstadt* – Karlovac, *Walkowar* – Vukovar, *Zwischenmurgel* – Međimurje i dr.) i mađarskom jeziku (*Eszék* – Osijek, *Csákomya* – Čakovec, *Varasd* – Varaždin, *Zágráb* – Zagreb, *Újlak* – Ilok i dr.). Tijekom prošlosti u različitim su prilikama, pa tako i na kartama, drugi europski narodi u svoje jezike preuzimali upravo te egzonime, a rjeđe hrvatske toponimske likove. Hrvatski toponimski likovi na kartama hrvatskih autora te inozemnih kartografa koji su na različite načine izravno došli u kontakt s hrvatskim prostorom koriste se u većoj mjeri od 16. st., dok se na kartama ostalih europskih kartografa hrvatski toponimi znatnije javljaju tek od kraja 17. i početka 18. st.

¹U radu se uvjetno upotrebljava pridjev *talijanski* za toponimske likove korištene na kartama različitih autora koji su djelovali na prostoru današnje Italije. U vrijeme nastanka starih karata koje se razmatraju u ovom radu, sve do sredine 19. st., na europskoj političkoj sceni nije postojala država koja se nazivala Italija, niti je postojala jasno razvijena svijest o jedinstvenoj talijanskoj naciji. Geografski i politički partikularizam pridonio je i razvoju brojnih narječja, koja se obično grupiraju u sjeverna, srednja i južna narječja. Suvremeni talijanski književni jezik potekao je od toskanskog narječja, koje se znatno razlikuje od mletačkoga i đenovškog narječja kojim su govorili i pisali autori većine geografskih i pomorskih karata nastalih na tlu današnje Italije. Poradi navedenoga u romanistici se stoga često za starija imena i dr. koristi pridjev *italoromanski*, pri čemu se se oblik *italo* odnosi na *apeninski*, ili se koriste pridjevi koji točno odgovaraju mjestu (geografskom prostoru) izrade karata (dakako i drugih pisanih djela), primjerice, *đenovški*, *ankonitanski* (jakinski), *venecijanski* (mletački) i sl. Slično vrijedi i za pridjev *njemački*, koji se u radu također koristi uvjetno kao pridjev kojim se označavaju geografska imena na kartama izrađenim na prostoru današnje Njemačke i Austrije u kojima se govori njemačkim jezikom.

2. Metodološke napomene

Proučavanjem toponima bave se različite znanosti, ponajprije lingvistika, a zatim geografija, geodezija, povijest, arheologija i dr. Metodologija znanstvenog istraživanja toponima najbolje je razrađena u *toponomastici*, lingvističkoj grani u okrilju onomastike, znanstvene discipline koja se bavi imenima. Toponomastičari daju temeljna znanja o razvoju toponima te o njihovim jezičnim oblicima, mijenama i, općenito, funkciji u jeziku, pa su njihovi radovi nezaobilazni, bez obzira s kojeg se gledišta razmatrala ta problematika. U ovom se radu daju rezultati istraživanja *geografskog aspekta* toponima, pri čem se posebno razrađuje geografski i povijesni kontekst pisanja geografskih imena na kartama 16. i 17. stoljeća. Svrha je rada istaknuti temeljne probleme pisanja geografskih imena na starim kartografskim prikazima kako bi se toj problematici, u različitim prigodama, pristupalo znanstveno utemeljeno i objektivno.

Potrebno je istaknuti da sve do 18. st. karte nastaju uglavnom kao rezultat deskripcije prostora, bez potrebnih geodetskih i astronomskih mjerenja, pa nisu uvijek pouzdan izvor za znanstvena istraživanja. Mnogi kartografi nikada nisu ni bili u prostoru koji su prikazivali, a građu su prikupljali posredno, i to od predstavnika političke i crkvene uprave, pomoraca, vojnih zapovjednika, misionara, trgovaca i dr. S obzirom na tadašnje razmjerno ograničene mogućnosti razmjene informacija te na činjenicu da su kartografski prikazi pojedinih dijelova Hrvatske nastajali uglavnom izvan tog prostora (ponajviše u Veneciji, Rimu, Beču, Amsterdamu, Antwerpenu, Parizu i dr.), bilo je teško stvoriti cjelovitu i plastičnu geografsku sliku, koja bi bila znanstveno utemeljena i aktualna, odnosno pouzdana i korisna. Osim toga, geografska građa o Hrvatskoj koju su na kartama prikazivali istaknuti europski kartografi (Gastaldi, Coronelli, Cantelli i dr.) reproducirana je stoljećima bez značajnijih dopuna i izmjena, pa su se tako i toponimi prepisivali nekritički, s očitim ponavljanjem starijih obrazaca, a time i različitih pogrešaka. Zbog toga je potrebno stare kartografske prikaze uspoređivati s istodobnim pisanim povijesnim dokumentima i drugim izvorima kako bi se utvrdila njihova kvaliteta i relevantnost za donošenje prosudbi o prikazanom sadržaju (FARIČIĆ, 2005). Često ni tada nije moguće sa sigurnošću ubicirati pojedine toponime ispisane na kartama, a moguće su i druge zablude u pojednostavnjenoj interpretaciji kartografske građe. Primjerice, na temelju istraživanja starih karata kronološkim slijedom od srednjeg vijeka do 17. st. mogao bi se stvoriti pogrešan zaključak kako se krajem tog razdoblja u Hrvatskoj naglo povećao broj naselja. Naime, na starijim kartama ojkonimi (ili domicilonimi, imena naselja) vrlo su rijetki, a na kartama s kraja 17. st. i početka 18. st. približno istoga mjerila (npr. na kartama V. M. Coronellija) broj se ojkonima naglo povećava. Riječ je zapravo o svojevrsnoj kristalizaciji geografske percepcije hrvatskoga prostora, koja je uzrokovana napretkom geografije i kartografije, ali i pojačanim zanimanjem europske javnosti za boljim poznavanjem geografije jugo-

caused by advancements in geography and cartography and, moreover, Europe's increased public interest in being more familiar with the south-eastern Europe's geography in which massive military and politics changes have been taking place at the time (Christian reconquest of the Ottoman lands).

Generally speaking, toponym writing on 16th and 17th century maps is not yet scientifically founded, it is often not established or checked on the spot or technically standardized (usage of script, writing systems etc.), which makes it difficult to reliably establish what a certain toponym is related to or what the connection between different geographical objects is (for example, it is not possible to determine the hierarchical order between town and other settlements' size and significance). State of European cartography thoroughly changed during the 18th century. Since then, the process of map making has been gradually institutionalized and based on systematic geodesic and hydrographical measurements, technical and scientific data analysis and, finally, production of highly reliable topographic, nautical and cadastral maps (LOVRIĆ, 1988, ROBINSON ET AL., 1995, ROGLIĆ, 2005, KOZLIČIĆ, 2006). During measurements, each object in the map is positioned in space based on precise determination of its geographical position (latitude, longitude, above-sea level or depth) and toponomastic identification. On new maps the number of toponyms is significantly increased and their hierarchy (according to the importance of object in space) and functional differentiation, i.e. objects' basic geographic characteristics, are clearly determined by variations of different fonts, letter thickness and size. Also, toponyms gradually became stabilized regarding their linguistic appearance, spatial position and arrangement. Politically motivated toponym changes, a result of administrative supremacy in areas in which political government had been changed due to wars or ethnical and linguistic changes in larger countries, were an exception to this rule. Within this context, we are also able to observe toponym development on maps of Croatia, starting with partial Emperor Joseph's Road survey of continental Croatia in the second half of the 18th century (LOVRIĆ, 1988, SLUKAN, 1998, SLUKAN ALTIĆ, 2003) and Beautemps-Beaupré east Adriatic coast survey at the beginning of the 19th century (KOZLIČIĆ, 2006) up to systematic Franciscan topographic and ordnance-survey during the 19th century (LOVRIĆ, 1988, SLUKAN, 1998, SLUKAN ALTIĆ, 2003).

Analysis of geographic names on old geographic and naval charts from the 16th and 17th century is based on the original maps deposited at The State Archive in Zadar (*Geographic and Topographic Maps of Dalmatia and Its Neighbouring Regions* fund), in the Scientific Library in Zadar, and on map reproductions (originals are more difficult to obtain) published in cartography history of Croatia syntheses by M. MARKOVIĆ (1993), M. KOZLIČIĆ (1995) and *Five Centuries of Geographic and Naval charts of Croatia* monograph (2005) edited by D. Novak, M. Lapaine and D. Mlinarić. Only a smaller part of vast cartographic material, specifically based on the author's subjective choice, has been processed so far. Essential

characteristics and problems of toponym writing on old maps are elaborated through about fifteen examples.

This work is merely a contribution to complex studies of a rich toponomastic material. Great number of old maps toponym studies is not considered separately, and, besides that, the whole historic development chronology of cartographic work in Croatia has not been enclosed in it. Beside these partial studies, the rich toponymic heritage recorded on various maps, sketches and cadastre plans since the 18th century is still mostly unexplored, and could make a subject of some future research.

3 A Short Survey of Past Researches

Problem of toponyms on old maps has not been separately addressed in Croatian scientific literature so far. However, a number of cartography historians made toponym lists during detailed map analysis, reporting, when possible, their contemporary location (MARKOVIĆ, 1993, 1998a, KOZLIČIĆ, 1995, 2006). M. Kozličić's work is the most prominent among the latter. His book *Cartographic Monuments on Croatian Adriatic Coast* (1955) is, in a matter of speaking, the first outline of Croatian Adriatic's historic toponymy. In this work Kozličić gave a detailed list of old toponyms, in most cases accurately locating their geographic position, that is, the object in space they refer to. He also provided this old toponym list with present day toponyms addressing the same objects. In his later works Kozličić made an inventory of geographical names. The most prominent among these is his monograph *The Eastern Adriatic in the Work of Bautemps-Beaupré* (2006), in which he gives an old toponym register with their present day locations and a present day toponym register with their older versions. Other authors mostly concentrated on extracting only the more important toponyms from the old maps without providing a deeper analysis of their meaning and development (ŠENOVA, 1950, MARKOVIĆ, 1993, 1998a). An exception is a work by D. MLINARIĆ (2003) who compared the toponyms on Pagano's map of Zadar and Šibenik region with the toponyms in the first Croatian novel *Planine* by Petar Zoranić. A book called *Toponymy of Pašman Island* (2006), in which K. JURAN and J. FARIČIĆ gave a detailed list of the island's geographical names on old geographic, nautical and cadastre maps, has been published recently.

Geographers who dealt with toponyms the most are M. ŠENOVA (1950), R. KALMETA (1971), R. PAVIĆ (1980), B. FÜRST-BJELIŠ (2001) and M. MATAS (2002) but their works represent only an initial effort to contemplate the complex geographical aspect of toponyms problem area. By doing so they got into partial toponomastic analysis, trying to put origin and development of certain toponyms into an adequate geographical context (for instance, the toponym *Morlakija*, compare FÜRST-BJELIŠ, 2001). The article that should be singled out among previously mentioned works is *Geographic Aspects of Toponymy* by R. PAVIĆ (1980), the fundamental theoretical geographic work on toponymy in Croatia for the time being. Among other things, PAVIĆ (1980) emphasizes, and with good

istočnog dijela Europe u kojem su se u to doba događale krupne vojno-političke promjene (kršćanska rekonkvista osmanlijskih posjeda).

Općenito, na kartama 16. i 17. st. pisanje toponima nije još znanstveno utemeljeno, često nije na terenu utvrđeno ili bar provjereno, ni tehnički ujednačeno (korištenje vrsta pisma i pismovnih skupina i sl.) pa se ne može uvijek pouzdano utvrditi na što se određeni toponim odnosi i u kakvoj su međusobnoj vezi različiti geografski objekti (npr. nije moguće utvrditi hijerarhijski red po veličini i značenju gradova te ostalih naselja). Situacija se u europskoj kartografiji temeljito promijenila tijekom 18. st. i početkom 19. st. Od tada se proces izrade karata postupno institucionalizira, a temelji se na sustavnim geodetskim i hidrografskim izmjerama, znanstvenoj i tehničkoj analizi tako dobivenih podataka i, konačno, izradi topografskih, pomorskih i katastarskih karata velike pouzdanosti (LOVRIĆ, 1988, ROBINSON i dr., 1995, ROGLIĆ, 2005, KOZLIČIĆ, 2006). Svaki objekt prikaza prilikom izmjere pozicionira se u prostoru na temelju preciznog određivanja geografskog položaja (geografska širina, geografska dužina i nadmorska visina, odnosno dubina) i toponomastičke identifikacije. Na novim kartama znatno se povećava broj toponimskih likova, a među njima se variranjem različitih pismovnih skupina te oblika, debljine i veličine slova jasno utvrđuje hijerarhijski red (s obzirom na važnost objekta u prostoru) i diferencijacija s obzirom na funkciju, tj. temeljna geografska obilježja objekta. Također, na kartama se toponimi postupno ustaljuju u jezičnom izgledu te u prostornom smještaju i rasporedu. Iznimku čine politički motivirane promjene toponima koje nastaju kao iskaz nadmoći administracije u prostorima koji su nakon ratova ili etničko-jezičnih preslojavanja u većim državnim zajednicama izmijenili političku vlast. U tom kontekstu moguće je pratiti razvoj toponima i na kartama Hrvatske, počevši od parcijalne jozefinske izmjere kontinentalnog dijela Hrvatske u drugoj polovici 18. st. (LOVRIĆ, 1988, SLUKAN, 1998, SLUKAN ALTIĆ, 2003) i *Beautemps-Beaupréove* izmjere dijela istočne obale Jadrana na početku 19. st. (KOZLIČIĆ, 2006) do sustavne franciskanske topografske i katastarske te francjozefinske izmjere tijekom 19. st. (LOVRIĆ, 1988, SLUKAN, 1998, SLUKAN ALTIĆ, 2003).

Analiza geografskih imena na starim geografskim i pomorskim kartama 16. i 17. st. temelji se na izvornicima karata, koji se čuvaju u Državnom arhivu u Zadru (Fond *Geografske i topografske karte Dalmacije i susjednih oblasti*) i Znanstvenoj knjižnici u Zadru, te na reprodukcijama karata izvornici kojih su teže dostupni, a objavljene su u sintezama povijesti kartografije hrvatskih zemalja M. Markovića (1993), M. Kozličića (1995) te u monografiji *Pet stoljeća geografskih i pomorskih karata Hrvatske* (2005), koju su uredili D. Novak, M. Lapaine i D. Mlinarić. Obrađen je samo manji dio goleme kartografske građe, i to po subjektivnom izboru autora rada. Temeljne značajke i problemi pisanja toponima na starim kartografskim prikazima razmatraju se na petnaestak primjera.

Ovaj rad samo je prilog kompleksnom proučavanju bogate toponomastičke kartografske građe. Mnogobrojni

aspekti proučavanja toponima na starim kartama nisu posebno razmotreni, a, osim toga, nije obuhvaćen cijeli kronološki slijed povijesnog razvoja kartografiranja Hrvatske. Unatoč parcijalnim studijama, bogata toponimska baština zabilježena od 18. st. na različitim kartama, topografskim skicama i katastarskim planovima s detaljnim prikazima pojedinih manjih prostornih cjelina Hrvatske uglavnom je neistražena, pa bi to mogao biti predmet budućeg istraživanja.

3. Kratki pregled dosadašnjih istraživanja

Problematici geografskih imena na starim kartama do sada u hrvatskoj znanstvenoj literaturi, koliko je poznato, nije posvećena posebna pozornost. Međutim, mnogi su povjesničari kartografije prilikom detaljne analize pojedinih kartografskih prikaza dali popise toponima, navodeći, kada je to bilo moguće, njihovu suvremenu ubikaciju (MARKOVIĆ, 1993, 1998a, KOZLIČIĆ, 1995, 2006). U tome se ponajprije ističu djela M. Kozličića. Njegova je monografija *Kartografski spomenici hrvatskog Jadrana* (1995) na određeni način prvi pregled povijesne toponimije hrvatskoga jadranskog prostora. U tom djelu Kozličić je dao iscrpan popis starih toponima, najčešće točno utvrđujući njihov geografski položaj, odnosno objekt u prostoru na koji se odnose. Popisu starih toponimskih likova pridružio je suvremene likove za iste geografske objekte. U kasnijim djelima Kozličić je razradio inventarizaciju geografskih imena, pri čem se na osobit način izdvaja monografija *Istočni Jadran u djelu Beautemps-Beaupréa* (2006), u kojoj daje kazalo starih toponimskih likova sa suvremenim ubikacijama te kazalo suvremenih toponima s pridruženim starijim inačicama. Ostali su autori uglavnom iz starijih karata izdvajali samo važnije toponime, ne ulazeći pritom u dublju analizu o njihovu značenju i razvoju (npr. ŠENOVA, 1950, MARKOVIĆ, 1993, 1998a). Iznimku čini rad D. Mlinarić (2003), koja je usporedila toponime na Paganovoj karti zadarske i šibenske regije s toponimima u prvom hrvatskom romanu *Planine Petra Zoranića*. Nedavno je objavljena knjiga *Toponimija otoka Pašmana* (2006), u kojoj su K. JURAN i J. FARIČIĆ dali iscrpan popis geografskih imena tog otoka na starim geografskim, pomorskim i katastarskim kartama.

Među geografima toponimima su se ponajviše bavili M. ŠENOVA (1950), R. KALMETA (1971), R. PAVIĆ (1980), B. FÜRST-BJELIŠ (2001) i M. MATAS (2002), s time da njihovi radovi imaju obilježja inicijalnih pokušaja sagledavanja složene problematike toponima s geografskog aspekta. Pritom su ulazili u parcijalnu toponomastičku analizu, pokušavajući dati odgovarajući geografski kontekst postanka i razvoja toponima (primjerice, toponima *Morlakija*; usp. FÜRST-BJELIŠ, 2001). Među navedenim radovima posebno treba istaknuti članak *Geografski aspekti toponimije* R. Pavića (1980), koji čini, za sada, temeljni teoretski geografski rad o toponimiji objavljen u Hrvatskoj. Uz ostalo, Pavić (1980) s pravom ističe da su *analiza i poznavanje toponimije izuzetno značajni za historijsku*

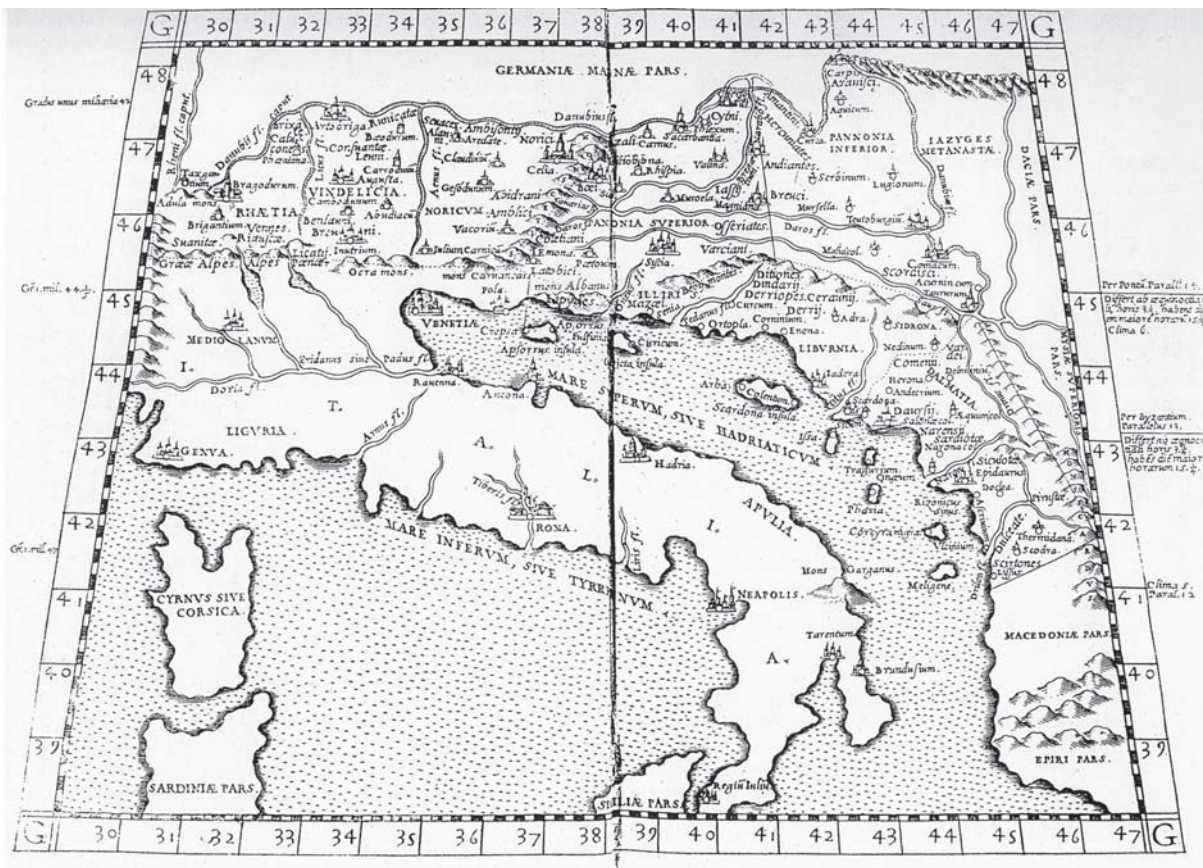

Fig. 1. Fifth map of Europe by Claudius Ptolemy, 2nd century (Kozličić, 1995)

Slika 1. Peta karta Europe Klauđija Ptolemeja, 2. st. (Kozličić, 1995.)

154

reason, that toponymy analysis and knowledge are of great importance in historical geography for observing landscape changes, function and significance of an area.

Among Croatian geodesists who wrote about toponyms on maps in general, and, especially about toponyms on contemporary maps, the most prominent is B. Borčić (1975). His work on toponymy and cartography is the only complete work about the subject so far. P. Lovrić included an abbreviated form of Borčić's analyses in his students' book called *General Cartography* (1988).

Croatian archaeologists and historians also turned their attention to geographical names. Among these, the works by S. Antoljak (1954), A. R. Filipi (1957, 1984), V. Cvitanović (1954, 1960), Š. Batović (1973, 1993, 1997), M. Suić (1989), S. Čaće (1992, 1995a, 1995b, 1999, 2002), N. Jakšić (1989) and E. Hilje (1994) stand out. While researching archive documents and epigraphic heritage these scientists came across numerous toponyms and attempted to get to the bottom of their time and space context. In some cases they tried to explain the etymology of ancient toponyms by correlating them with material remains and written documents left by the cultures that inhabited what is now Croatia between the prehistoric times and the Middle Age.

Croatian linguists' works are of great importance while researching old toponyms. P. Skok's work *Slavism and Romanism on Adriatic Islands* (1950) among the oldest

toponym syntheses concerning the Croatian Adriatic region. Later on B. Jurišić (1953, 1956, 1964), B. Finka (1960, s A. Šojatom 1974), P. Šimunović (1966, 1970, 1973, 1976, 1978, 1986, 2004, 2005), V. Skračić (1987a, 1987b, 1991, 1995, 1996a, 1996b, 1997, 2002, 2004, 2006), N. Vajs (1987) and others wrote about the same subject. Dr P. Skok laid the foundations of modern Croatian toponomastics, especially in the segment of his work that deals with the Croatian Adriatic region. Toponym etymology Skok rendered in his comprehensive description of toponyms (especially nezonyms) on Croatian islands half a century ago still hasn't been discarded by more recent researches, although some of his theses have, of course, been improved and abridged if not completely rejected (Suić, 1989, Skračić, 1991, Šimunović, 2005).

P. Šimunović and V. Skračić, today's leading Croatian onomasts, are the authors of numerous significant contemporary works. P. Šimunović comprised his researches of toponyms in the Croatian Adriatic region in his books *Eastern Adriatic Toponymy* (1986), *Toponymy on Brač Island* (2004) and his comprehensive work *Toponymy on Croatian Adriatic* (2005). In his most recent work Šimunović points out geographical names belong to cultural heritage of material and spiritual importance. *Toponymy of the Kornati Islands* (1987), *Toponymy of Outer and Middle Islands in the Zadar Archipelago* (1996a), *Regularities in Adriatic Nezonymy* (1997) and certain chapters belonging to *Pašman Island Toponymy* (2006) are

Fig. 2. Eastern coast of the Adriatic on Tabula Peutingeriana, 4th century – section (Kozličić, 1995)

Slika 2. Istočna obala Jadrana na Tabuli Peutingeriani, 4. st. – isječak (Kozličić, 1995.)

geografiju, za praćenje promjena pejzažne slike, funkcija i značenja nekog prostora.

O toponimima na kartama općenito, posebice na suvremenim kartama, pisali su i geodeti, posebno B. BORČIĆ (1975). Njegov je rad o toponimici i kartografiji do sada jedini cjeloviti prikaz te problematike. P. LOVRIĆ uvrstio je Borčićeva promišljanja, uz odgovarajuće preinake, u skraćenom obliku u udžbenik *Opća kartografija* (1988).

Geografskim imenima odgovarajuću su pozornost posvetili hrvatski arheolozi i povjesničari, pri čem se značenjem ističu radovi S. ANTOLJAKA (1954), A. R. FILIPIJA (1957, 1984), V. CVITANOVIĆA (1954, 1960), Š. BATOVIĆA (1973, 1993, 1997. i dr.), M. SUIĆA (1989), S. ČAČE (1992, 1995a, 1995b, 1999, 2002), N. JAKŠIĆA (1989), E. HILJE (1994) i dr. Ti su znanstvenici tijekom istraživanja arhivskih dokumenata i epigrafskih spomenika nailazili na mnogobrojne toponime pa su nastojali proniknuti u njihov prostorno-vremenski kontekst. U pojedinim slučajevima nastojali su objasniti etimologiju drevnih toponima na temelju njihove korelacije s materijalnim ostacima i pisanim svjedočanstvima kulture naroda koji su nastanjivali današnji hrvatski prostor tijekom prapovijesti, antike i srednjeg vijeka.

Pri istraživanju starih toponima od neizmjerne su važnosti radovi hrvatskih jezikoslovaca onomastičara. Među najstarijim sintezama o toponimima hrvatskoga jadranskog prostora ističe se djelo P. SKOKA *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima* (1950), a poslije su o toj problematici pisali B. JURJIŠIĆ (1953, 1956, 1964), B. FINKA (1960, s A. ŠOJATOM 1974), P. ŠIMUNOVIĆ (1966, 1970, 1976, 1978, 1986, 2004, 2005. i dr.), V. SKRAČIĆ (1987a, 1987b, 1991, 1995, 1996a, 1996b, 1999, 2002, 2006 i dr.), N. VAJS (1987) i dr. P. Skok je postavio temelje

hrvatskoj modernoj toponomastici, posebice u djelu koje se bavi jadranskim dijelom Hrvatske. U sveobuhvatnom djelu o toponimima na hrvatskim otocima (posebice o nesonimima) Skok je dao njihovu etimologiju, koju velikim dijelom kasnija istraživanja, ni nakon pola stoljeća, nisu demantirala, premda su, naravno, neka njegova objašnjenja dorađena i dopunjena, a u nekim slučajevima i odbačena (Suić, 1989, SKRAČIĆ, 1991, ŠIMUNOVIĆ, 2005).

Među novijim radovima posebice treba istaknuti mnogobrojna djela P. Šimunovića i V. Skračića, trenutačno vodećih hrvatskih autoriteta na polju toponomastike. Svoja istraživanja o toponimiji hrvatskoga jadranskog prostora P. Šimunović okrunio je knjigama *Istočnojadranska toponimija* (1986), *Bračka toponimija* (2004) te sveobuhvatnom sintezom *Toponimija hrvatskoga jadranskog prostora* (2005). U posljednjem djelu Šimunović posebno ističe kako su geografska imena spomenička baština materijalne i duhovne kulture. Među mnogobrojnim Skračićevim djelima treba istaknuti rad *Toponimija kornatskog otočja* (1987), knjigu *Toponimija vanjskog i srednjeg niza zadarskih otoka* (1996a) te znanstveni rad *Pravilnosti u jadranskoj nesonimiji* (1999) i poglavlja u knjizi *Toponimija otoka Pašmana* (2006). Skračić je razvio posebnu metodologiju toponomastičkih istraživanja pri čem osobitu i trajnu vrijednost ima terensko i arhivsko prikupljanje toponomastičke građe, čime se ona znanstveno monumentalizira, a istodobno se pruža drugim znanstvenicima kao bogat izvor za daljnja specijalistička istraživanja. Posebno valja istaknuti Skračićevu pedagošku ulogu koja do izražaja dolazi u *Centru za jadranska onomastička istraživanja* Sveučilišta u Zadru, u kojem s mladim jezikoslovcima i povjesničarima razvija onomastičku metodologiju i obavlja temeljna znanstvena istraživanja.

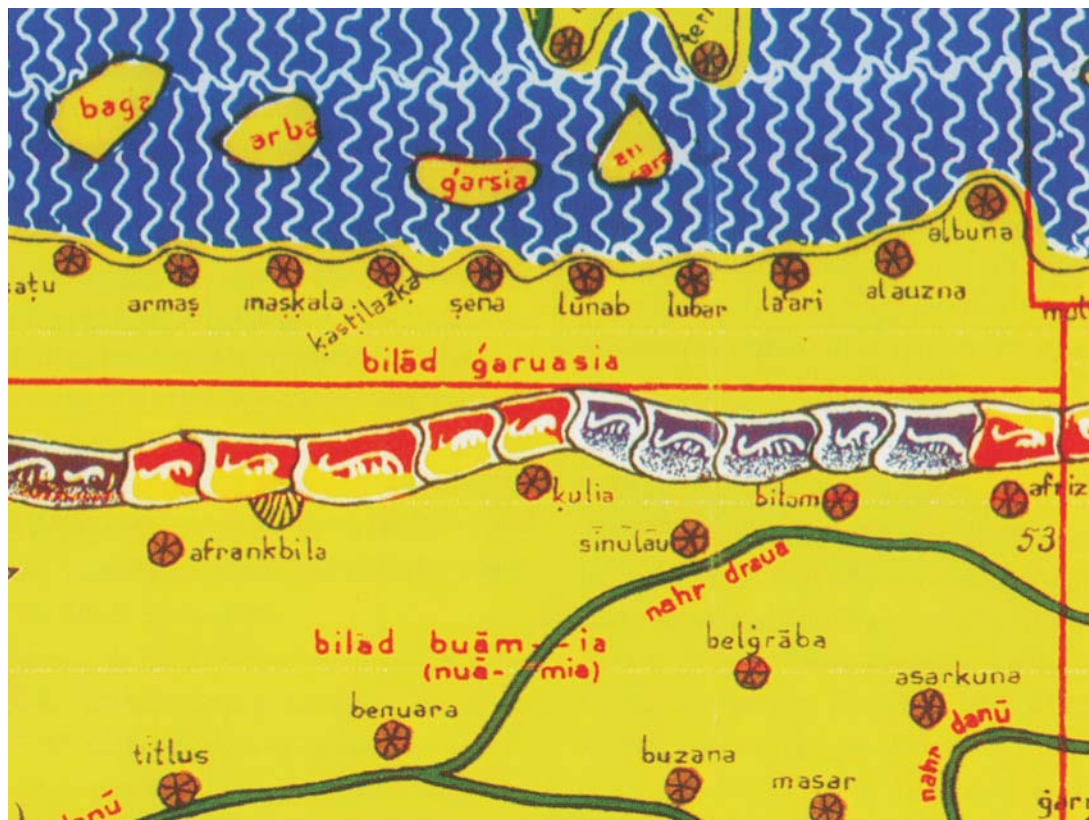

Fig. 3. First Prvi spomen Hrvatske (bilād garuasia) na karti M. Al Idrizija, 1154. – section (MARKOVIĆ, 1993)

Slika. 3. Prvi spomen Hrvatske (bilād garuasia) na karti M. Al Idrizija, 1154. – isječak (MARKOVIĆ, 1993)

156

particularly valuable works written by V. Skračić. Skračić developed a specific toponomastic research methodology in which field work and archive research is of great value and which, at the same time, provides other scientists with a rich basis for further specialist studies. Skračić is also an educator who works with young linguists and historians on developing onomastic methodology and performing basic scientific research in Zadar's University Adriatic Onomastic Research Centre.

4 Geographical Names on 16th and 17th Century Maps

4.1 Historical foundations of Croatian area mapping in the 16th century

Geographic perception of what is now Croatia and its graphic visualization was going on simultaneously with the development of geography and cartography in Europe, especially in the wider Mediterranean area. Toponyms were, along with coastline contours and river system, elementary contents of the oldest maps. Croatian toponyms on old naval charts and geographical maps appear substantially later than written historical documents. For instance, the names "Croat" and "Croatia" were mentioned for the first time on prince Trpimir's donation in 852 (ANTOLJAK, 1994), while the first mention of Croatia appeared three centuries later.

First maps of Croatia date from the Antiquity, for instance *The Fifth Map of Europe* by Claudius Ptolemy from the 2nd century (Fig. 1) and *Tabula Peutingeriana*, a map of the Roman Empire from the 4th century (Fig. 2), which is, without any direct evidence, contributed to Castorius (BAGROW, SKELTON, 1964, HARLEY, WOODWARD, 1987, MARKOVIĆ, 1993, KOZLIČIĆ, 1995, 2005, ČANKOVIĆ, 2005). Expectedly, Roman and Romanised toponyms of ancient tribes that inhabited present day Croatia (Histri, Japodi, Liburni, Delmati, Ardijejci, etc.) are prevalent on these maps.

Early medieval maps did not give detailed presentations of Croatia and, thus, there was no room for toponyms, except for more important oronyms (*Illyricum*, *Dalmatia*, *Histria*, *Liburnia*, *Pannonia*) and oikonoms (*Pola*, *Iader*, *Salona*, *Narona* etc.). Medieval geography was under the strong influence of ancient culture and political heritage which reflected, among other things, on the persistence of ancient (especially Roman) toponym layer that remained long after the Croats came to what was then Histria, Dalmatia and Pannonia. Bearing that in mind, the fact that the name "Croatia" was for the first time mentioned on a map by an author who originated from a completely different cultural and religious background does not come as a surprise. The author is one of the most significant medieval Arabian geographers and cartographers – Mohammad Al Idrizi (HARLEY, WOODWARD, 1992). Since he had spent some time and did research

4. Geografska imena na kartografskim prikazima 16. i 17. stoljeća

4. 1. Povijesni temelji kartografiranja hrvatskih zemalja u 16. st.

Geografska percepcija hrvatskog prostora te njegova grafička vizualizacija bile su u skladu sa stupnjem razvoja geografske znanosti i kartografske struke u Europi, posebno u širem prostoru Sredozemlja. Uz obrise obalne crte i riječnu mrežu, osnovni sadržaj najstarijih karata činili su toponimi. Hrvatski toponimi na starim geografskim i pomorskim kartama javljaju se znatno kasnije u odnosu na pisane povijesne dokumente. Primjerice, ime Hrvata u Hrvatske prvi se put spominje u darovnici kneza Trpimira iz 852. (ANTOLJAK, 1994), dok je spomen Hrvatske na karti "kasnio" za puna tri stoljeća.

Prvi kartografski prikazi Hrvatske potječu iz starog vijeka, primjerice *Peta karta Europe* Klaudija Ptolemeja iz 2. st. (sl. 1) i *Tabula Peutingeriana*, karta Rimskog Carstva iz 4. st. (sl. 2) koja se, premda bez izravnih dokaza, pripisuje Castoriusu (BAGROW, SKELTON, 1964, HARLEY, WOODWARD, 1987, MARKOVIĆ, 1993, KOZLIČIĆ, 1995, 2005., ČANKOVIĆ, 2005). Na njima, očekivano, prevladavaju romanski i romanizirani toponimi drevnih naroda (Histri, Japodi, Liburni, Delmati, Ardijejci i dr.) koji su nastajali kasnije hrvatsko nacionalno područje.

Na ranim srednjovjekovnim geografskim kartama nije detaljnije prikazivan prostor Hrvatske, pa tako nije ni bilo mjesta za toponime, osim za važnije teritorionime (*Illyricum*, *Dalmatia*, *Histria*, *Liburnia*, *Pannonia*) i ojkonime (*Pola*, *Iader*, *Salona*, *Narona* i dr.). Srednjovjekovna geografija bila je pod snažnim utjecajem antičke kulturne i političko-pravne baštine što se očitovalo, među ostalim, u postojanosti antičkoga (pretežito romanskog) toponimskog sloja, koji se zadržao dugo nakon dolaska Hrvata na prostor nekadašnje Histrije, Dalmacije i Panonije. Zbog toga ne čudi činjenica da je ime Hrvatske prvi put zabilježeno na karti čiji autor potječe iz drugoga kulturno-vjerskog areala. Riječ je o jednom od najistaknutijih srednjovjekovnih arapskih geografa i kartografa – Muhamedu Al Idriziju (HARLEY, WOODWARD, 1992), koji je dobro poznao geografska obilježja hrvatskog prostora jer je u njemu osobno boravio i obavio odgovarajuća istraživanja.

M. Al Idrizi je na karti Sredozemlja (1154) Hrvatsku, tada u domeni ugarskih i mletačkih vojno-političkih interesa, imenovao teritorionimom *bilad garuasia*, što znači *Zemlja Hrvatska* (sl. 3). Ta se činjenica podudara s nešto kasnijom bilješkom kardinala Bozona, koji je prilikom boravka pape Aleksandra III. u Zadru 1177. zabilježio kako su papi građani Zadra pjevali *in eorum sclavica lingua*. Bozon je zapisao i sljedeće: *... Post quartum vero diem exivit Iadera, et per Slavorum insulas et maritimas Ystrie modicas civitates felici cursu transitum faciens...* (STRGAČIĆ, 1954). Ti su podatci danas jasni: najviši dostojanstvenici Crkve na Zapadu, tada iznad političkog utjecaja eventualnih pretendenata na hrvatski nacionalni prostor, primjećuju

i naglašavaju da se u glavnom gradu Dalmacije govori hrvatskim jezikom (*sclavica lingua*), a da su otoci Kvarnera i Dalmacije zapravo hrvatski otoci (...*Slavorum insulas...*).

Prostor Hrvatske bolje je prikazivan na portulanskim kartama od kraja 13. st. Na njima je znatno iscrpnije prikazivan prostor primorskog dijela u odnosu na uopćeni prikaz kontinentalnog dijela Hrvatske. Bolje poznavanje geografskih značajki hrvatske obale i otoka u odnosu na kontinentalni dio Hrvatske poglavito je posljedica velikog značenja istočnojadranskoga pomorskoga pravca u europskim i sredozemnim razmjerima (ROGIĆ, 1956, ROGLIĆ, ROGLIĆ, 1967, MARKOVIĆ, 1974, STRAGIČIĆ, 1989, KOZLIČIĆ, 1990). Općenito, na portulanskim je kartama geografski sadržaj bio sveden na razmjerno detaljan prikaz obalne crte kopna i otoka te toponime, ponajprije nesonime, a zatim ojkonime te važnije hidronime i oronime. Budući da su te karte najvećim dijelom nastajale u talijanskim gradovima (Venecija, Ancona, Genova),² toponimi na kartama bili su ispisani različitim inačicama talijanskog jezika. Pritom su se talijanski kartografi koristili talijanskim toponimskim likovima i hrvatskim toponimskim likovima koje su prilagođavali talijanskoj grafiji, posebno u slučajevima kada je bilo potrebno transkribirati izvedena slova (slova s dijakritičkim znakovima: č, ć, đ, š i ž), dvo-slove (digrafi *dž*, *lj* i *nj*) ili skup slova (ne nužno slog) s nekim temeljnim slovima koji se prema ortoepiji (pravogovoru, tj. pravilima izgovora) u talijanskom jeziku ne podudaraju s pravogovorom hrvatskog jezika (najčešće *k*, *s*, *z* i *h*).

Među mnogobrojnim portulanskim kartama Jadranskog mora za primjer se mogu uzeti karta Petrusa Vescontea, koja je objavljena u Veneciji 1318., karta Gratosusa Benincase, objavljena u Anconi 1480. (prema izvornicima objavljenim kod KOZLIČIĆ, 1995) i rukopisna karta sjevernodalmatinskoga akvatorija anonimnog autora koja je izrađena sredinom 16. st. (PETRICIOLI, 1987). Vesconteova karta (sl. 4) najstarija je datirana portulanska karta Jadranskog mora, premda je taj dio Sredozemlja prikazivan na sličnim kartama već od kraja 13. st. (HARLEY, WOODWARD, 1987, WIGAL, 2000). To je ujedno i jedna od najstarijih karata s detaljnim prikazom hrvatske obale pa su na njoj ispisani toponimi svojevrstan "bljesak" koji se javlja nakon duge historijsko-geografske "tame". Vesconte, među ostalim, navodi i sljedeće toponime: *gulfo d'carner* (Kvarnerski zaljev), *streto d'aria* (Zadarski kanal), *parencio* (Poreč), *pola* i *polla* (Pula), *Nona* (Nin), *Jara* (Zadar), *Sibinico* (Šibenik), *tragur* (Trogir), *spalatto* (Split), *aragusa* (Dubrovnik), *catara* (Kotor), *querso* (Cres), *premuda* (Premuda), *scharda* (Škarda), *est* (Ist), *encoronata* (Kornat), *mortar* (Murter), *iuri* (Žirje), *solta* (Šolta), *braza* (Brač), *lesna* (otok Hvar), *fara* (grad Hvar), *lissa* (Vis), *s.to andrea* (Sv. Andrija), *pellagosa* (Palagruža), *lagusta*

² Dakako, portulanske su karte izrađivane i u drugim sredozemnim europskim zemljama (posebno u Barceloni i na Balearima), a od 15. st. i u zemljama atlantske Europe (HARLEY, WOODWARD, 1987, WIGAL, 2000). Međutim, na njima se geografski prikaz Jadrana najvećim dijelom temeljio na geografskoj građi s talijanskih portulana.

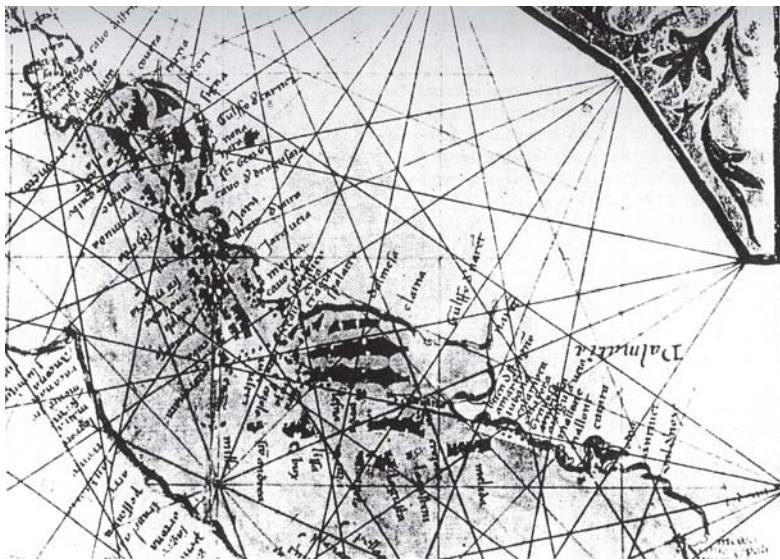

Fig. 4. Croatian coast on Vesconte's portolan map of the Adriatic, 1318 – section (Kozličić, 1995)

Slika 4. Hrvatska obala na Vesconteovoj portulanskoj karti Jadrana, 1318. – isječak (Kozličić, 1995.)

158

in the country, he was very familiar with Croatian geography.

Although Croatia was, at the time, in the domain of Hungarian and Venetian military and political interests, on his map of the Mediterranean (1154) M. Al Idrizi named it *bilād ėaruasia*, which means *The Country of Croatia* (Fig. 3). That fact corresponds with a later note by cardinal Bozon, who noted that in 1177, during his visit to the town, the citizens of Zadar sang to the pope Alexander III *in eorum slavica lingua*. Bozon also wrote the following: ... *Post quartum vero diem exivit ladera, et per Slavorum insulas et maritimas Ystrie modicas civitates felici cursu transitum faciens...* (STRGAČIĆ, 1954). The text speaks for itself: the highest prelates of the Western Church, who were, at the time, above the political influence of possible claimants, noted and emphasized that Croatian language (*slavica lingua*) was spoken in the capital of Dalmatia and that Kvarner and Dalmatian islands were, in fact, Croatian islands (...*Slavorum insulas...*).

Portolan charts from the late 13th century represent an improvement in Croatian area presentation. On these maps detailed presentation of the coastal area is contrasted with roughly presented continental Croatia. Improved geographic knowledge about Croatian coast and islands, as opposed to the knowledge about its continental part, is a result of great significance eastern Adriatic nautical route had as far Europe and the Mediterranean were concerned (ROGIĆ, 1956, ROGLIĆ, J. and ROGLIĆ, N., 1967, MARKOVIĆ, 1974, STRAŽIČIĆ, 1989, KOZLIČIĆ, 1990). Generally, portolan charts narrowed their geographical contents to fairly detailed presentation and toponyms concerning coastline and islands. They primarily included neonyms, then oykonyms and more important hydronyms and oronyms. Since the majority of these maps

were created in Italian cities (Venetia, Ancona, Genoa)², their toponyms were written in different Italian language variations. In their work Italian cartographers used Italian toponyms together with Croatian toponyms they adapted to the Italian script. This was especially the case with transcription of toponyms that featured diacritical letters (*č, ć, đ, š* and *ž*), digraphs (*dž, lj* and *nj*) or groups of letters (not necessarily syllables) with Italian pronunciation not corresponding Croatian (most frequently *k, s, z* and *h*).

Among many portolan charts of the Adriatic Sea a chart by Petrus Vesconte published in Venice in 1318, a chart by Gratius Benincasa published in Ancon in 1480 (according to the originals published in (KOZLIČIĆ, 1995) and a manuscript chart of Northern Dalmatia maritime

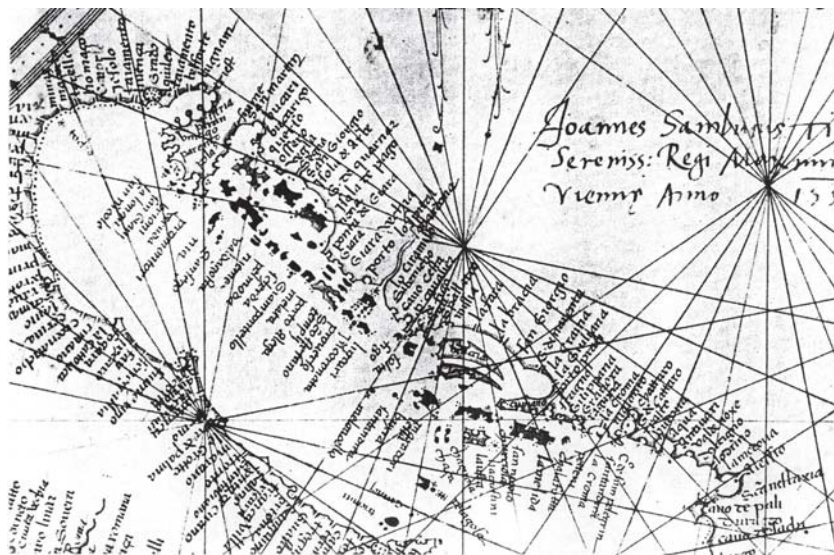
zone by an anonymous author dating from the 16th century (PETRICIOLI, 1987) may be taken as examples. Vesconte's chart (Fig. 4) is the oldest dated portolan chart of the Adriatic Sea, although this part of the Mediterranean had been presented on similar charts since the end of the 13th century (HARLEY, WOODWARD, 1987, WIGAL, 2000). This is also one of the oldest maps containing a detailed outline of Croatian coast – its toponyms are a sort of a "light" at the end of a long historical and geographical "tunnel". Among others, Vesconte gives the following toponyms: *gulfo d'carner* (Kvarner gulf), *stretto d'iarra* (Zadar channel), *parencio* (Poreč), *pola* and *polla* (Pula), *Nona* (Nin), *Jara* (Zadar), *Sibinico* (Šibenik), *tragur* (Trogir), *spalatto* (Split), *aragusa* (Dubrovnik), *catara* (Kotor), *querso* (Cres), *premuda* (Premuda), *scherda* (Škarda), *est* (Ist), *encoronata* (Kornat), *mortar* (Murter), *iuri* (Žirje), *solta* (Šolta), *braza* (Brač), *lesna* (the island of Hvar), *fara* (the town of Hvar), *lissa* (Vis), *s.to andrea* (Sv. Andrija), *pellagosa* (Palagruža), *lagusta* (Lastovo), *crozola* (Korčula), *melida* (Mljet), *iubana* (Šipan), *calamota* (Koločep) etc. This partial list shows that even today, seven centuries later, a number of these toponyms still function as Italian exonyms for objects located on Croatian coast (*Pola, Nona, Premuda, Calamota*, etc.). However, a part of these toponyms differs from modern Italian toponyms. There are, probably, several reasons for this. It is possible that during map-making transcription or metathesis mistakes were made. Also, the model itself could have contained wrong information (for instance, *Lesna* – Liesina – Hvar, *Braza* – Brazzia – Brač, *Crozola* – Curzola – Korčula). It seems that the spelling

² Portolani maps were, of course, made in other Mediterranean European countries (especially in Barcelona and on the Balearic Islands), and, since the 15th century, in Atlantic European countries (HARLEY, WOODWARD, 1987, WIGAL, 2000). However, the presentation of the Adriatic on these maps was mostly based on Italian portolani maps.

(Lastovo), *crozola* (Korčula), *melida* (Mljet), *iubana* (Šipan), *calamota* (Koločep) i dr. Iz ovoga parcijalnog popisa vidljivo je da mnogi toponimi i danas, nakon sedam stoljeća, funkcioniraju kao talijanski egzoni za objekte u primorskom dijelu Hrvatske (*Pola, Nona, Premuda, Calamota* i dr.). Međutim, dio toponima razlikuje se u odnosu na današnje talijanske toponime. Za to, vjerojatno, postoji više razloga. Moguće je da je prilikom izrade karte došlo do pogreške u prepisivanju (metateze) s radnog predloška, a i u samom predlošku mogla je biti zabilježena kriva informacija (npr. *Lesna* – *Liesina* – Hvar, *Braza* – *Brazzia* – Brač, *Crozola* – *Curzola* – Korčula i sl.). Čini se da još uvijek nije bila ustaljena grafija za pisanje pojedinih toponima (*Jadera* – *Jara* – *Zara* – Zadar, *Juri* – *Zuri* – Žirje). Znakovito je da je Vesconte na karti koristio neke toponimske likove koji su sličniji današnjim hrvatskim nego talijanskim oblicima (npr. *Sibinico* – tal. Sebenico – hrv. Šibenik, *Tragur* – tal. Trau – hrv. Trogir i sl.).

O tadašnjoj aktualnosti i znatnoj uporabnoj vrijednosti Vesconteove karte, unatoč pogreškama (dva puta je označena Pula – kao *pola* i *polla*), svjedoči nekoliko činjenica. Na karti se, uz ostalo, imenuje i Šibenik, koji je samo nekoliko godina prije (1298) stekao formalni status grada i biskupskoga sjedišta (GRUBIŠIĆ, 1974, KOLANOVIĆ, 1995). Autor jasno razlikuje otok Hvar (*lesna*) i grad Hvar (*fara*) koji imenuje ojkonomom kojim su se tada, baštineći antičku tradiciju, koristili hrvatski stanovnici, za razliku od Mlečana, koji su preferirali lik *Liesina* za otok i za istoimeni grad. Na karti se imenuju i neki manji geografski objekti koji su, unatoč maloj površini, imali izrazito veliko značenje za plovidbu istočnom obalom Jadrana (Palagruža, Sv. Andrija). Istodobno, na Vescon-teovoj, ali i na kasnijim portulan-skim kartama nisu imenovani neki veći otoci (Ugljan, Pašman, Iž i dr.), ponajprije zbog ekonomičnoga rasporeda toponima, koji su ponajprije vezani uz vanjske otoke i uz naselja na samoj obali kopna.

G. Benincasa, stoljeće i pol nakon Vescontea, dao je za tadašnje mogućnosti i mjerilo karte (a s time i stupanj uopća-vanja sadržaja) prilično vjeran kartografski prikaz hrvatske obale i otoka (sl. 5). U primorskom dijelu Hrvatske ispisao je više desetaka toponima, među kojima i sljedeće: *parengo* (Po-reč), *pola* (Pula), *fiume* (Rijeka), *segna* (Senj), *giara* (Zadar), *schardona* (Skradin), *sibenicho* (Šibenik), *trau* (Trogir), *grauoxa* (Gruž), *raguxia* (Dubrovnik), *chattaro* (Kotor), *vegla* (Krk), *isola de arbe* (Rab), *isola de pago* (Pag), *pelmoda* (Premuda), *scherda* (Škarda), *melata* (Molat), *templi* (Dugi otok; s lukama *porto alega* – Velarska vala i *s.to stefano* – Luka),

Slika 5. Istočni Jadran na portulanskoj karti G. Benincase, 1480. – isječak (Kozličić, 1995.)

Fig. 5. Eastern Adriatic on the portolan map by G. Benincase, 1480 – section (Kozličić, 1995)

incoronata (Kornat), *bracia* (Brač), *lexna* (otok Hvar), *sant andrea* (Sv. Andrija), *lausta* (Lastovo), *churciola* (Korčula), *giuppana* (Šipan), *petteni* (Grebeni kraj Dubrovnika) i dr. Na temelju usporedbe Vesconteove s Benincasinom kartom može se zaključiti da se toponimski likovi za veće objekte ustaljuju (*Pola, Querso, Arbe, Scherda* i dr.) dok kod nekih postoje manje razlike (*iara* – *giara, premuda* – *pelmoda, aragosa* – *raguxia, crozola* – *churciola* i dr.). Općenito, toponimska se slika istočne obale Jadrana upotpunjuje, i to brojnošću toponima (identificiranih geografskih objekata) i oblicima toponimskih likova koji su se u kasnijim razdobljima neznatno mijenjali.

Među pomorskim kartama srednjeg vijeka na poseban se način izdvaja karta sjevernodalmatinskog akvatorija anonimnog autora iz sredine 16. st. (sl. 6). Tu kartu I. PETRICIOLI (1987) smatra najstarijom preciznom kartom dijela naše obale.³ O njoj, osim Petriciolijeve uvodne rasprave, do sada nije pisano, te, unatoč velikom značenju i vrijednosti, nije uvrštena u kartografske sinteze M. Markovića (1974, 1993) i M. Kozličića (1995). Ta se pomorska karta u odnosu na istovremene pomorske i geografske karte ističe svojom detaljnošću. Uz veće otoke prikazani su i mnogi manji otočići i grebeni. Anonimni autor prikazao je sljedeće otoke: Pag (*Isola D. pago*), Veli i Mali Sikavac (*tuner*) jugozapadno od Vlačića na otoku Pagu, Lutrošnjak (*lutrossag*) sjeverozapadno od Premude (*primuda ouero dlacnig*), Grebeni (*peteni*) između Silbe (*Silba*) i Ista (*gist*), Olib (*Luibo*), greben Križica (*crisig*)

³ Karta se čuva u *Biblioteca Marciana* u Veneciji, a u Hrvatskoj, osim slabo čitljive reprodukcije u radu I. PETRICIOLIA (1987) i isječka objavljenog u trećem svesku *Prošlosti Zadra* (RAUKAR i dr., 1987., Tabla XVII) nema kvalitetnog preslika na temelju kojeg bi i ostali mogli donositi samostalne zaključke. Pokušao sam doći do preslika kontaktirajući službu za posudbu i korištenje građe Biblioteke Marciane prije četiri godine, ali do sada (2007) bez uspjeha.

of certain toponyms was still not standardized (Jadera – *Jara* – Zara – Zadar, *luri* – Zuri – Žirje). Indicatively, on this map Vesconte used a number of toponyms that are more similar to today's Croatian forms than to their Italian equivalents (*Sibinico* – Italian *Sebenico* – Croatian *Šibenik*, *Tragur* – Italian *Trau* – Croatian *Trogir*, etc.). In spite several mistakes that occurred on Vesconte's map (town of Pula was marked two times – as *pola* and *polla*), its actuality and usability are witnessed by several facts. Among other places, the map also names Šibenik, which was formally awarded town and a diocese status only a few years before (1298) (GRUBIŠIĆ, 1974, KOLANOVIĆ, 1995). The author obviously notices the difference between the island of Hvar (*lesna*) and the town of Hvar (*fara*), which he named using the ancient oykonym its inhabitants were using at the time instead of *Liesina* oykonym that was preferred by Venetians. The maps also names a few smaller objects that were, in spite their small surface, extremely important for navigation along the eastern Adriatic coast (Palagruža, Sv. Andrija). Nevertheless, Vesconte's map and other portolan charts that appeared later do not give the names of certain larger islands (Ugljan, Pašman, Iž, etc.). This was, in the first place, caused by economical placement of toponyms, which were mostly reserved for naming outer islands and settlements along the coast.

A century and a half after Vesconte, G. Benincasa gave, according to the possibilities of the era, a fairly realistic presentation of Croatian coast and islands (Fig. 5). He also added a scale, which reveals the degree to which the contents were generalized. He wrote dozens of toponyms for the coastal Croatia: *parencio* (Poreč), *pola* (Pula), *fiume* (Rijeka), *segna* (Senj), *giara* (Zadar), *schardona* (Skradin), *sibenicho* (Šibenik), *trau* (Trogir), *grauoxa* (Gruž), *raguxia* (Dubrovnik), *chattaro* (Kotor), *vegla* (Krk), *isola de arbe* (Rab), *isola de pago* (Pag), *pelmoda* (Premuda), *scherda* (Škarda), *melata* (Molat), *templi* (Dugi otok; with ports *porto alega* – Velarska vala and *s.to stefano* – Luka), *incoronata* (Kornat), *bracia* (Brač), *lexna* (the island of Hvar), *sant andrea* (Sv. Andrija), *lausta* (Lastovo), *churciola* (Korčula), *giuppana* (Šipan), *petteni* (Grebni near Dubrovnik), etc. Comparison of Vesconte's and Benincasa's maps reveals that toponyms used for larger objects became more standardized (*Pola*, *Querso*, *Arbe*, *Scherda* etc.), although there were still smaller differences in some toponyms

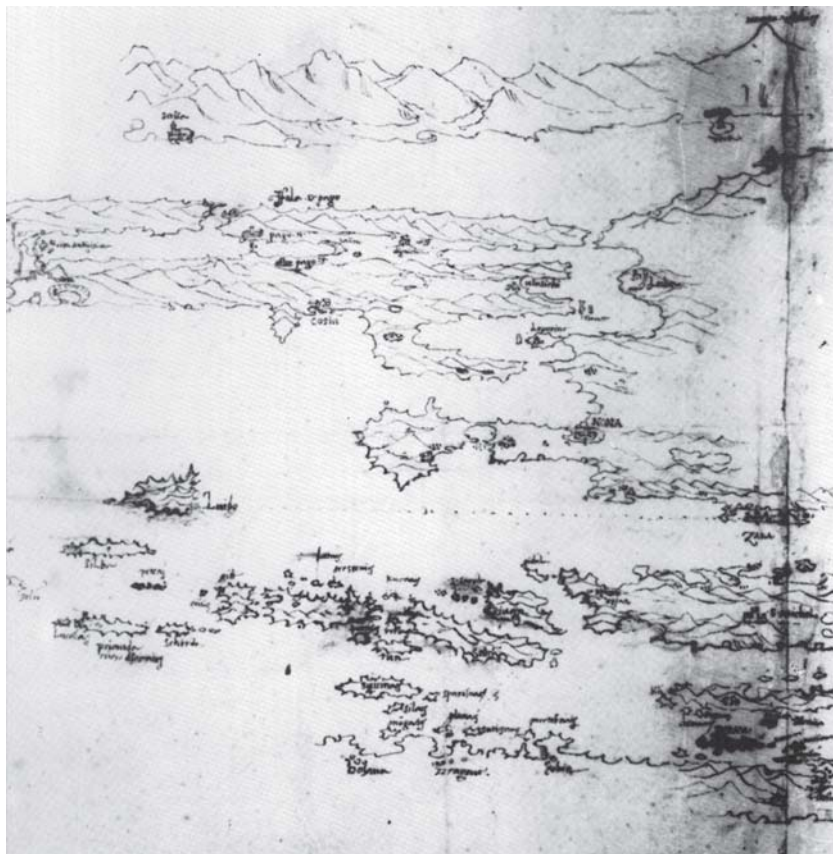

Fig. 6. Northern Dalmatia on a maritime map by an unknown author, middle of 16th century (RAUKAR et al., 1987)

Slika 6. Sjevernodalmatinski akvatorij na pomorskoj karti nepoznatog autora, sred. 16. st. (RAUKAR i dr., 1987.)

(*iara* – *giara*, *premuda* – *pelmoda*, *aragosa* – *raguxia*, *crozola* – *churciola* etc.). General conclusion is that more and more toponyms (identified geographical objects) appeared on eastern Adriatic maps and that their forms remained more or less unchanged in the future.

Among naval charts from medieval period, a map of North Dalmatian waters by an anonymous author from the mid 16th century particularly stands out (Fig. 6). I. PETRICIOLI (1987) considers this map *the oldest precise map of a part of our coast*³. Apart from Petricioli's introductory debate, this map has not yet been written about nor was it included in M. MARKOVIĆ's (1974, 1993) and M. KOZLIČIĆ's (1995) cartographic syntheses. This naval chart differs from its contemporary maps in the number of details presented. Apart from the larger islands, the map also shows smaller islands and reefs. The anonymous author presented the following islands: Pag (*Isola D. pago*), Veli and Mali Sikavac (*tuner*) southwest of Vlačić on the island of Pag, Lutrošnjak (*lutrossag*) northwest of Premuda (*primuda ouero dlacnig*), Grebeni (*peteni*) between Silba (*Silba*) and Ist (*gist*), Olib (*Luibo*), reef Križica

³ The map is deposited in *Biblioteca Merciana* in Venice. Except a vague print in I. PETRICIOLI's (1987) work and a clip published in the third volume of *The History of Zadar* (RAUKAR ET AL., 1987, table XVII), there is not a high-quality copy from which others could draw independent conclusions. I tried to get a copy of the map by contacting the *Biblioteca Merciana* four years ago, but without any success so far (2007).

istočno od Škarde (*scherda*), Lušnjak (*lusnag*) i Tovarnjak (*terstenig*) i Kamenjak (*kamenag*) s istočne strane Molata, Vrtlac (*uertlag*), Tunić (*tuniz*) i Tun (*tun*) s jugoistočne strane Molata, Tri sestrice (3 *sorele*) sjeveroistočno od Sestrinja (*Sestrū*), Jidula (*idola*) između Ugljana i Rivnja (*Riuan*), Šilo (*silaz*) i Magarčić (*môgaciz*) između Dugog otoka i Zverinca, Sparšenjak (*sparosnag*) jugoistočno od Zverinca, Veli i Mali Planatak (*planaz*) te Tatišnjak (*tatignag*) istočno od Dragova na Dugom otoku, Utra (*mertofnag*) sjeverozapadno od Brbinja na Dugom otoku, Luški škroj (*Schulica*), Krknata (*cherknata*), Vaka (*uaca*) i Pohljiba (*polihlib*) istočno od Zaglava, Rava (*rava*), Maslinovac (*maslinouag*), Ravica (*rauica*), Beli (*bili*), Sridnji (*chosmatz*) i Glurović (*stegnag*) sjeverozapadno od Iža, Karantunić (*krântô*), jugozapadno od Ugljana i Babac (*babac*) u Pašmanskome kanalu. Također, naveo je i mnoga naselja: Zadar (ZARA), Nin (NONA), Karlobag (*Scrisa*), Novalja (*chissa*), Stara Novalja (*neuialia*), Caska (*cita Antiqisima*), Pag (*pago n.luovol*), Stari grad (*pago u.lecchiol*), Dinjiška (*dignichia*), Vlašići (*ulasichi*), Košljun (*coslū*), Ugljan (*Vglan*), Božava (*bosaua*), Dragove (*Dragoue*), Brbinj (*brbin*), Luka (prema mareonimu v. de S. Stefano), Žman (*Msan*), Zaglav (*Zaglaua*) i Sali (*Sale*). Uz to, imenovana je utvrda Sv. Mihovil na otoku Ugljanu (*S. Michel*) i solane na Pagu (*saline*).

S jezikoslovnog aspekta zanimljivi su oblici nekih toponimskih likova. Ponajprije, koliko je poznato, to je jedina karta na kojoj je ispisano staro hrvatsko ime otoka Premude – Dlačnik (*dlacnig*). Na kartama i u pisanim dokumentima redovito se navodilo talijansko ime *Premuda*, koje je u konačnici prevladalo pa je ušlo i u hrvatsku toponimiju (CVITANOVIĆ, 1954). Također, na karti je ispisano hrvatsko ime otoka Silbe (*silba*), a ne *Selve*, na kartama uvriježeni talijanski toponimski lik. Osobit je i spomen otočića *stegnag*, koji Ižani danas nazivaju *Glurović*, a tim je imenom on nazivan i na svim kartama od sredine 19. st. (primjerice na *Carta prospetiva delle Comuni Censuarie della Dalmazia* iz 1840., Državni arhiv u Zadru, Fond Geografske i topografske karte Dalmacije i susjednih oblasti /dalje DAZd, Fond Geografske i topografske karte Dalmacijel, Sign. 19), pa tako i na najnovijim topografskim (*Veli Iž 3-3*, 1:25 000, Republička geodetska uprava SR Hrvatske i Vojnogeografski institut Beograd, Zagreb, 1985) i pomorskim kartama (*Zadar*, MK-13, 1:100 000, Hrvatski hidrografski institut, Split, 2004). Međutim, stanovnici otoka Rave i danas nazivaju taj otočić imenom *Stenjak*, dakle oblikom zabilježenim prije četiri i pol stoljeća. To je ime otočića vezano uz stijenu, odnosno vrlo strmu, rasjedom oblikovanu, južnu padinu (visine oko 10 m i nagiba nešto manjeg od 80°).

Općenito, za tu se pomorsku kartu može primijetiti da je neobično bogata hrvatskim toponimskim likovima, pa čak i za najmanje objekte. Očito je u izradi te karte sudjelovao netko tko je izvrsno poznao geografska obilježja sjevernodalmatinskih otoka. Na obilježja toponimije utjecala je i činjenica da je, koliko je do sada poznato, anonimni autor prvi pokušao izraditi detaljan prikaz otoka Sjeverne Dalmacije pa nije bio pod utjecajem autoriteta iz talijanskih središta izrade portulanskih karata

i mogućih toponimskih likova koje bi oni navodili za manje geografske objekte.

Portulanskim kartama mletačkih, ankonitanskih i đenovskih kartografa koristili su se pomorci širom Sredozemlja. Također, tim su se kartama koristili i europski geografi koji su izrađivali općegeografske karte s odgovarajućim prikazima hrvatskoga prostora pri čem su iz portulanskih karata crpili geografske podatke za obalni i otočni dio prikazivanog prostora. Na taj su se način postupno uvriježili talijanski i talijanizirani hrvatski toponimski likovi za geografske objekte iz primorskog dijela Hrvatske. Analogno se događalo i s geografskim imenima kontinentalnog dijela Hrvatske, s time da su se hrvatski toponimi na kartama bilježili u skladu s grafijom njemačkoga jezika. Međutim, sve do renesanse nije ni bilo detaljnijih prikaza gorskog i panonsko-peripanonskog dijela Hrvatske pa su toponimi uglavnom bili malobrojni, a s pomoću njih su identificirani samo važniji geografski objekti (veća naselja i rijeke).

4. 2. Geografska imena hrvatskih zemalja na renesansnim regionalnim kartama

Tijekom 16. st. europska se kartografija znatno mijenja s obzirom na srednjovjekovna postignuća. Renesansni je duh duboko prožeo europsku kulturu, znanost i umjetnost, pa tako i kartografiju. Prekretnički val predvodile su talijanska i nizozemska, a poslije francuska i engleska kartografija, temeljeći svoje rezultate na tradiciji srednjovjekovnih portulana (BAGROW, SKELTON, 1964, WIGAL, 2000), reevaluaciji Ptolemejeva djela (nakon prijevoda i tiska *Geografije* u 15. st.), izumu i primjeni navigacijskih i astronomskih naprava (koje su omogućile orijentaciju i određivanje točnog položaja pojedinih točaka na površini Zemlje) te na podacima o novootkrivenim dijelovima svijeta (BAGROW, SKELTON, 1964). Dostupnosti karata i njihovoj široj primjeni znatno je pridonijela primjena tiska (ROBINSON i dr., 1995).

Renesansni kartografi dali su opsežnu toponimsku građu na kartama. Oni su Hrvatsku prikazivali uglavnom na preglednim geografskim kartama u sitnome mjerilu, kojima je bio primjeren visok stupanj uopćavanja, odnosno reduciranja geografskog sadržaja. Toponimi su zapravo mnogobrojniji nego što bi se očekivalo od takve vrste karata. Naime, tijekom 16. st. odjednom se pokazuje veće zanimanje za geografske spoznaje o hrvatskom prostoru zbog toga što je on bio permanentno ratište na granici europskih kršćanskih dražava s jedne i osmanlijskog turskog imperija s druge strane. Zapadna Europa nastojala je steći sveobuhvatan uvid u aktualne događaje u graničnoj regiji koju je papa Leon X. 1519. nazvao *antemurale Christianitatis* (predziđe kršćanstva; ŠAMJEK, 1996). Za njihovo identificiranje i konkretno pozicioniranje u prostoru ponajbolje su mogla poslužiti geografska imena. Među mnogobrojnim kartografima koji su prikazivali Hrvatsku posebno se isticali G. F. Camocio, F. Bertelli, G. Gastaldi, G. Rosaccio, G. Mercator, A. Ortelius, C. de Jode, W. Barentsz, A. Thévet, A. Hirshvogel, S. Münster, I. Sambucus i dr.

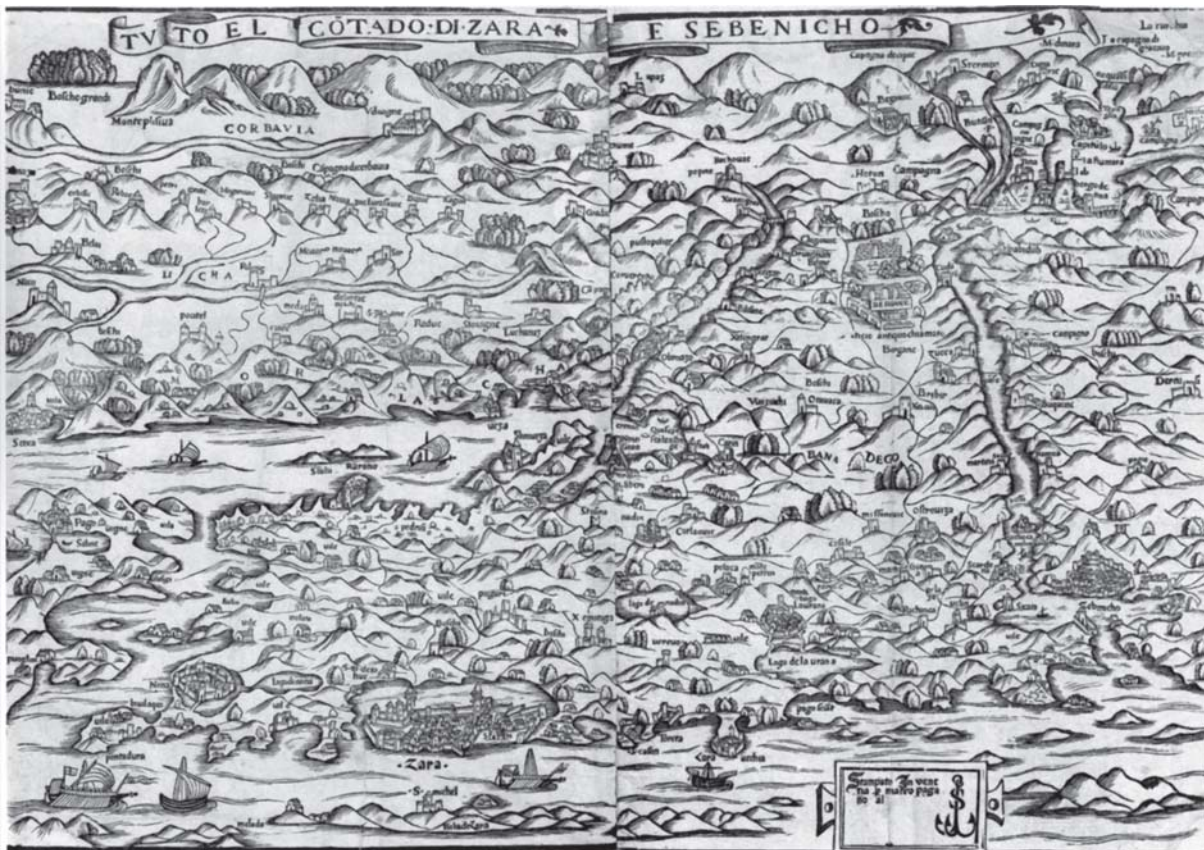

Fig. 7. Zadar and Šibenik region on the map by Mateo Pagano, around 1530 (Novak Collection, Sign. ZN-Z-XVI-PAG-1530; from: PANDŽIĆ, 1993)

Slika 7. Zadarska i šibenska regija na karti Matea Pagana, oko 1530. (Zbirka Novak, Sign. ZN-Z-XVI-PAG-1530; preuzeto iz: PANDŽIĆ, 1993.)

(*crisig*) east of Škarda (*scherda*), Lušnjak (*lusnag*) and Tovarnjak (*terstenig*) and Kamenjak (*kamenag*) east of Molat, Vrtlac (*uertlag*), Tunić (*tuniz*) and Tun (*tun*) south-east of Molat, Tri Sestrice (3 *sorele*) northeast of Sestrunj (*Sestrū*), Jidula (*idola*) between Ugljan and Rivanj (*Riuan*), Šilo (*silaz*) and Magarčić (*môgaciz*) between Dugi Otok and Zverinac, Sparšenjak (*sparosnag*) south-east of Zverinac, Veli and Mali Planatak (*planaz*) and Tatišnjak (*tatignag*) east of Dragovo on Dugi Otok, Utra (*mertofnag*) northwest of Brbinj on Dugi Otok, Luški Škoj (*Schulica*), Krknata (*cherknata*), Vaka (*uaca*) and Pohljiba (*polihlib*) east of Zaglav, Rava (*rava*), Maslinovac (*maslinouag*), Ravica (*rauica*), Beli (*bili*), Sridnji (*chosmatz*) and Glurović (*stegnag*) northwest of Iž, Karantunić (*krântô*), southwest of Ugljan and Babac (*babac*) in the Pašman channel. He also named numerous settlements: Zadar (ZARA), Nin (NONA), Karlobag (*Scrisa*), Novalja (*chissa*), Stara Novalja (*neuialia*), Caska (*cita Antiqisima*), Pag (*pago n.luovol*), Stari grad (*pago u.lecchiol*), Dinjiška (*dignichia*), Vlašići (*ulasichi*), Košljun (*coslû*), Ugljan (*Vg-lan*), Božava (*bosaua*), Dragove (*Dragoue*), Brbinj (*brbin*), Luka (after the name of the cove *v. de S. Stefano*), Žman (*Msan*), Zaglav (*Zaglaua*) and Sali (*Sale*). In addition, he named the fortress of Sv. Mihovil on Ugljan Island (*S. Michel*) and salt pans on Pag (*saline*).

Some toponym forms are interesting from linguistic point of view. Firstly, it is the only known map that contains old Croatian name for Premuda Island – Dlačnik

(*dlacnig*). Other maps and written documents usually contained the name Premuda, which, finally, prevailed and entered Croatian toponymy (CVITANOVIĆ, 1954). The map also contains the Croatian name for Silba Island (*silba*) instead of frequently used Italian toponym *Selve*. The author also mentions the isle of *stegnag*, which is nowadays called *Glurović* by the inhabitants of nearby Iž. The name *Glurović* is used on all maps made after the mid 19th century (for example, on map called *Carta prospetiva delle Comuni Censuarie della Dalmazia* from 1840, State Archive in Zadar, *Geographic and topographic maps of Dalmatia and Its Neighbouring Regions* fund, Sign.19), most recent topographic (*Veli Iž 3-3*, 1:25 000, Republička geodetska uprava SR Hrvatske and Vojno-geografski institut Beograd, Zagreb, 1985) and naval charts (*Zadar*, MK-13, 1:100 000, Hrvatski hidrografski institut, Split, 2004). However, the inhabitants of Rava Island have always called that little island by the name of *Stenjāk*, a toponym that was first written four and a half centuries ago. That name originates from "stijena" (rock), that is, a very steep, fault formatted southern slope (about 10 m high and with an 80° inclination).

This naval chart is unusually rich in Croatian toponyms, even denoting the smallest objects. It is obvious that somebody who was an excellent connoisseur of North Dalmatian islands' geography participated in the creation of this chart. Toponymy on the chart was also influenced by the fact that this anonymous author was,

Fig. 8. Bonifacio's version of Pagan's map of Northern Dalmatia, 1573
(Scientific Library in Zadar, Sign. 15947 D-34)

Slika 8. Bonifacijeva inačica Paganove karte Sjeverne Dalmacije, 1573.
(Znanstvena knjižnica u Zadru, Sign. 15947 D-34)

Na preglednim kartama europskih kartografa najčešće su se koristile talijanske i germanske inačice geografskih imena, utemeljene na starim romanskim i predromanskim toponimskim likovima te hrvatskim geografskim imenima. Naime, na europsku srednjo-vjekovnu i renesansnu geografiju snažno je utjecajala antička tradicija. Budući da su se geografske i pomorske karte izrađivale izvan Hrvatske, europski kartografi rijetko su imali hrvatske informatore. U slučaju da su ih imali (Pagano, Camocio i dr.), kvaliteta karata bila je znatno veća od karata nastalih na temelju podataka koji su do kartografa stizali posredno.

Jedan od najbogatijih renesansnih kartografskih izvora hrvatskih toponima jest karta *Tvto el Côtado di Zara e Sebenicho*, koju je između 1525. i 1530. u Veneciji tiskao Mateo Pagano (PETRICIOLI, 1969, 1999, PANDŽIĆ, 1993). Ta je karta, s obzirom na detaljnost prikaza, vjerojatno nastala kao rezultat terenskih istraživanja u zadarsko-šibenskom zaleđu, organiziranih povodom aktualnih mletačko-turskih sukoba (MAGAŠ, 2003, MLINARIĆ, 2003) i, uz kartu Istre Pietra Coppia (Petra Kopača?) iz 1525. (MARKOVIĆ, 1993, KOZLIČIĆ, 1995, LAGO, 1998), prvi je detaljniji kartografski prikaz neke hrvatske regije (sl. 7).

Na Paganovoj su karti upisani mnogobrojni toponimi (prema reprodukciji objavljenoj u PANDŽIĆ, 1993). U obalnom pojasu prevladavaju talijanski toponimski likovi, primjerice: *Scrluxa* (Karlobag), *Nona* (Nin), *Pontadura*

(Vir), *Pago* (Pag), *Zara* (Zadar), *Toreta* (Turanj), *Zara vecchia* (Biograd), *Scardona* (Skradin), *Sebenicho* (Šibenik) i dr. U zaobalju je Pagano talijanskom grafijom zabilježio hrvatske toponimske likove, primjerice: *Xemonigo* (Zemunik), *Polaca* (Polača), *Ostrouiza* (Ostrovnica), *Bribir* (Bribir), *Xelengrat* (Zelengrad), *Xegar* (Žegar), *Clegouic* (Keglević), *Xuonigrat* (Zvonigrad), *Lapaz* (Lapac), *Gradac* (Gračac), *Pustopoglie* (Pustopolje), *Mogorouic* (Mogorovič), *Medac* (Medak), *Pocitel* (Počitelj), *Ribnic* (Ribnik) i dr. Posebno su istaknute i planine *M. Dinara* (Dinara) i *Monte plisia* (Plješivica) te regije *Licha* (Lika), *Corbavia* (Krbava), *Banadego* (Banska zemlja, prostor u zaobalju između rijeka Zrmanje i Krke) i *Morlacha* (Morlakija, prostor uz Podvelebitski kanal). Uz ostalo, na Paganovoj karti zabilježena je i *Biullaqua*, toponim koji će se poslije uvriježiti u obliku *Brevillacqua*, a označava *Privlaku*. To je u biti pokušaj prevođenja (bez razumijevanja pravog značenja) hrvatskoga toponimskog lika vezanog uz pojam privlaka (danas prevlaka; CVITANOVIĆ, A., 2002) za suženi prostor koji poluotok povezuje s ostakom kopna (usp. Prevlaka kod Dubrovnika). Privlaka kod Nina funkcionirala je kao suženje prema Viru, koji je tijekom staroga i srednjeg vijeka stalno ili povremeno bio spojen s kopnom u predjelu Gaz, koji bi se zatrpavao pješčanim materijalom sa susjednoga poluotoka Privlake (MAGAŠ, 1977). I drugi su stari kartografi (Vavassore, Kolunić, Bonifacio, Mercator) Vir prikazivali kao dio kopna, koji je uskom prevlakom spojen s kopnom.

as far as it is known, the first who attempted to make a detailed map of North Dalmatian islands, which means he was not under the influence of Italian authors or the toponyms they would have used to name smaller geographical objects.

Seamen all over the Mediterranean used portolan charts by cartographers from Venice, Ancona or Genoa. In addition, these maps were used by European geographers who made general geographic maps with corresponding maps of Croatia, for which they used portolan chart information about the coastal and insular part of presented area. In that way Italian and Italianised Croatian toponyms for coastal Croatia objects gradually turned into a standard. Something similar was happening at the same time with Northern Croatia toponyms, only Croatian toponyms were written according to the German spelling rules. However, detailed maps of mountainous and Pannonian Croatia did not appear until the Renaissance period, so there were but few toponyms that identified only the most important geographical objects (larger settlements and rivers).

4. 2 Geographical names of Croatian countries on Renaissance regional maps

Compared to medieval achievements in that field, during the 16th century European cartography undergone significant changes. Renaissance spirit deeply penetrated European culture, art and science, which, of course, also reflected on cartography. Italian and Dutch cartographers, who were later on joined by the French and English, led the change. Their results were based on medieval portolan chart tradition (BAGROW, SKELTON, 1964, WIGAL, 2000), re-evaluation of Ptolemy's work (after his *Geography* was translated and printed in the 15th century), invention and application of navigation and astronomic devices that enabled orientation and precise location of objects on the Earth's surface, and on the information about the newly discovered parts of the world (BAGROW, SKELTON, 1964). Usage of print significantly contributed to map accessibility and application (ROBINSON et al., 1995).

Renaissance cartographers left a great number of toponyms on their maps. They mostly presented Croatia on small-scale maps characterized by a high level of generalization, i.e. geographical contents reduction. Toponyms, actually, appear in greater numbers than one should expect from this sort of maps. Namely, during the 16th century a sudden interest in Croatian geography arose because of the fact that the area was a permanent war theatre between European Christian countries on one and Ottoman Empire on the other side. Western Europe was trying to gain a deeper insight into what was going on in this border region Pope Leo X called *antemurale Christianitatis* (bulwark of Christianity) in 1519 (ŠANJEK, 1996). Geographical names were the best help in war points identifying and concrete positioning. G. F. Camocio, F. Bertelli, G. Gastaldi, G. Rosaccio, G. Mercator, A. Ortelius, C. de Jode, W. Barentsz, A. Thévet, A. Hirshvogel, S. Münster, I. Sambucus

especially stood out among many cartographers who mapped Croatia.

European cartographers mostly used Italian and Germanic versions of geographic names on their preview maps. These toponyms had origin in old Roman and Pre-Roman names and Croatian toponyms. In other words, ancient tradition strongly influenced medieval and Renaissance cartography in Europe. Since maps and naval charts were made outside Croatia, European cartographers rarely had Croatian informants. Maps made by cartographers who collaborated with Croatian informants (Pagano, Camocio and others) were significantly better than those who were made by using indirect information.

A map called *Tvto el Côtado di Zara e Sebenicho*, printed by Mateo Pagano in Venice between 1525 and 1530, is among the richest Renaissance source of Croatian toponyms (PETRICIOLI, 1969, 1999, PANDŽIĆ, 1993). Judging by its detailed presentation, this map was probably a result of field researches in Zadar and Šibenik hinterland, which were undertaken because of Venice-Ottoman conflict that was going on at the time (MAGAŠ, 2003, MLINARIĆ, 2003). This map is, together with a map of Istria by Pietro Coppo (Petar Kopic?) from 1525, the first detailed map of a Croatian region (Fig. 7) (MARKOVIĆ, 1993, KOZLIČIĆ, 1995, LAGO, 1998).

Pagano's map contained numerous toponyms (according to its print published in PANDŽIĆ, 1993). Italian toponyms prevail in the coastal area, for instance: *Scrl ixa* (Karlobag), *Nona* (Nin), *Pontadura* (Vir), *Pago* (Pag), *Zara* (Zadar), *Toreta* (Turanj), *Zara vecchia* (Biograd), *Scardona* (Skradin), *Sebenicho* (Šibenik), etc. In the hinterland, Pagano wrote Croatian toponyms using Italian script, for example: *Xemonigo* (Zemunik), *Polaca* (Polrača), *Ostrouiza* (Ostrovica), *Bribir* (Bribir), *Xelengrat* (Zelengrad), *Xegar* (Žegar), *Clegouic* (Keglević), *Xuonigrat* (Zvonigrad), *Lapaz* (Lapac), *Gradac* (Gračac), *Pustopoglie* (Pustopolje), *Mogorouic* (Mogorović), *Medac* (Medak), *Pocitel* (Počitelj), *Ribnic* (Ribnik), etc. Mountains *M. Dinara* (Dinara) and *Monte plisiua* (Plješivica) and regions *Licha* (Lika), *Corbavia* (Krbava), *Banadego* (Banska Zemlja, an area in the hinterland between the rivers Krka and Zrmanja) and *Morlacha* (Morlakija, the area along the Podvelebitski channel) can also be found in the map. In addition, Pagano also noted *Biuilacqua*, a toponym that would, later on, become *Brevilacqua*, which denotes *Privlaka*. This was, basically, an attempt to translate Croatian term "privlaka" (prevlaka) into Italian, without understanding its real meaning (CVITANOVIĆ, A., 2002). "Privlaka", nowadays "prevlaka", denotes a narrow belt of land which connects a peninsula to the mainland (compare Prevlaka near Dubrovnik). Privlaka near Nin functioned as a narrowing towards Vir, which was, during the ancient and medieval period, occasionally connected to the mainland in an area called Gaz that would be covered with sand brought from the neighbouring Privlaka peninsula (MAGAŠ, 1977). Other cartographers (Vavasore, Kolunić, Bonifacio, Mercator) also drew Vir as a peninsula connected to the mainland by a narrow isthmus.

Fig. 9. Northwest Croatia on Mercator's map of Croatian lands, 1595 – section
(State Archive in Zadar, Sign. II. a. 4)

Slika 9. Sjeverozapadna Hrvatska na Mercatorovoj karti hrvatskih zemalja, 1595. – isječak
(Državni arhiv u Zadru, Sign. II. a. 4)

Vir je tako činio krajnji sjeverozapadni rt Ravnih kotara (Pontadura, Punta dura i sl.).

Uz toponime Paganove karte vezana je i jedna zanimljivost. Pagano je otok Molat (*Melada*) prikazao u neposrednoj blizini otoka Ugljana (*Isola de Zara*). Na kasnijim inačicama Paganove karte te na preglednim kartama istočne obale Jadrana, ime Molata postupno je "putovalo" do Ugljana da bi na Bonifacijevoj (sl. 8) i Bertiusovoj karti zadarske i šibenske regije te na Mercatorovoj karti hrvatskih zemalja Molat postao najzapadnije naselje otoka Ugljana. Iz toga se može zaključiti da na starim kartama toponimi nisu čvrsto vezani uz geografski objekt koji identificiraju. Čini se da postoje dva sloja geografskog sadržaja na kartama: fiksni sloj s prikazima različitih geografskih objekata i pomičan sloj s toponimima. Pomičan toponimski sloj karte "klizi", bez osobite pravilnosti, po prvom sloju sve do njegove stabilizacije na prvim topografskim i pomorskim kartama koje nastaju kao rezultat geodetskih i hidrogrfskih izmjera.

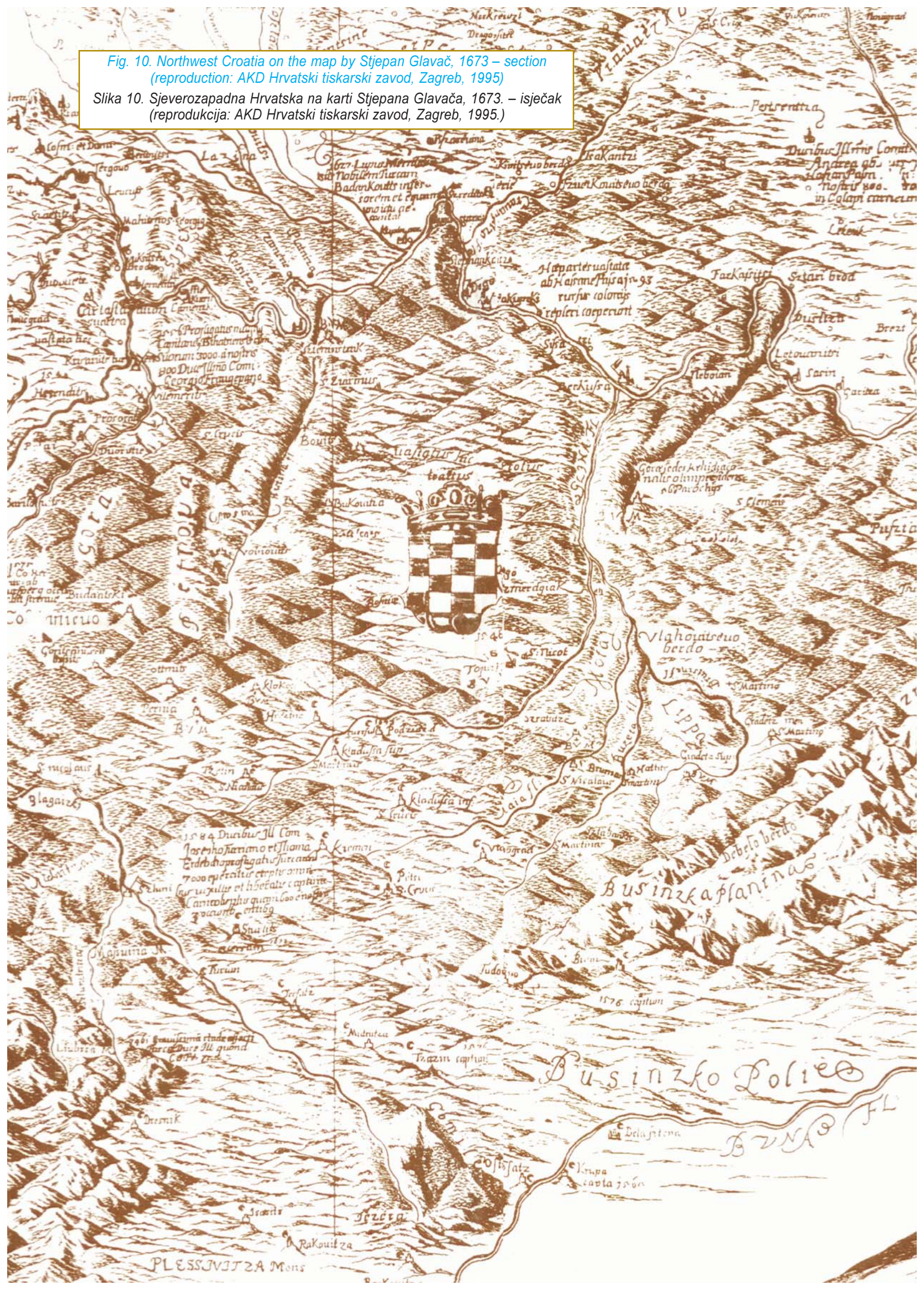
Paganovu kartu zadarske i šibenske regije reproducirali su mnogi kasniji kartografi, ali posredno, preko karte *Il vero Ritratto di Zara et di Sebenico con diligenza Ridotte in questo forma accomoditia dei lettori si come*

elle si ritrovano al presente del anno MDLXX, koju je izradio Šibenčanin Martin Rota Kolunić, i to 1570., te karte *Zarae et Sebenici Descriptio*, koju je priredio Natal Bonifacio (Božo Bonifačić?), a objavio nizozemski izdavač Abraham Oertl (Ortelius) 1573. u atlasu *Theatrum Orbis Terrarum* (KARROW, 1993). Kolunićevu reduciranu i dijelom izmijenjenu obradu Paganove karte objavljivali su u svojim izolarima mletački kartografi Giovanni Francesco Camocio i Simone Pinargenti. Jedina je njihova intervencija u Kolunićev (izvorno Paganov) rad tehničke prirode: oni su podijelili kartu zadarskog i šibenskog kraja u dva dijela: kartu zadarskog i kartu šibenskoga kraja. Slično je bilo i s reprodukcijama Bonifacijeve karte koju su, uz odgovarajuće izmjene, objavili u svojim atlasima Michael von Aitzing 1583., Petrus Bertius 1606. i Matthaeus Merian 1647. (KOZLIČIĆ, 1995). U pogledu toponimije na tim kartama nema značajnijih promjena s obzirom na Paganovu kartu.

I u razdoblju renesanse autori iz vodećih europskih kartografskih radionica (u Nizozemskoj, Francuskoj, Engleskoj) podatke za svoje karte europskog Sredozemlja često su preuzimali s talijanskih, a rjeđe i s austrijskih izvornika. Na kartama cijele Europe, europskog dijela

Fig. 10. Northwest Croatia on the map by Stjepan Glavač, 1673 – section (reproduction: AKD Hrvatski tiskarski zavod, Zagreb, 1995)

Slika 10. Sjeverozapadna Hrvatska na karti Stjepana Glavača, 1673. – isječak (reprodukcija: AKD Hrvatski tiskarski zavod, Zagreb, 1995.)

168

Fig. 11. Coronelli's map of the Adriatic Sea, 1688 (University Library in Split, Sign. ZZ-XVII-14)
 Slika 11. Coronellijeva karta Jadranskog mora, 1688. (Sveučilišna knjižnica u Splitu, Sign. ZZ-XVII-14)

mus. Vir was thus presented as the north-western point of Ravni kotari (*Pontadura*, *Punta dura* and similar).

There is one curiosity regarding Pagano's map toponyms. Pagano drew the island of Molat (Melada) in the immediate vicinity of Ugljan (Isola de Zara). In later versions of Pagano's map and preview maps of the Eastern Adriatic Molat's name gradually "travelled" towards Ugljan. This resulted with Molat becoming the westernmost settlement on Ugljan on Bonifacio's (Fig. 8) and Bertius' maps of Šibenik and Zadar regions and on Mercator's map of Croatian countries. This leads to conclusion that toponyms on old maps are not strictly tied to the objects they identify. It seems there are two layers of geographical context on these maps: a fixed layer with the images of different geographic objects and a movable toponym layer. The toponym layer "slid" along the fixed layer in a not particularly regular manner until it got stabilized on first topographic maps and naval charts preceded by geodetic and hydrograph surveys.

Later on, many cartographers reproduced Pagano's map of Zadar and Šibenik region by using *Il vero Ritratto di Zara et di Sebenico con diligenza Ridotte in questa forma accomodita dei lettori si come elle si ritrovano al presente del anno MDLXX* map, which was made by Martin Rota Kolunić from Šibenik in 1570, and *Zarae et Sebenici Descriptio* map edited by Natal Bonifacio (Božo Bonifačić?) and published by Dutch publisher Abraham Ortel (Ortelius) in 1573 in his *Theatrum Orbis Terrarum* atlas (KARROW, 1993). Venetian cartographers Giovanni Francesco Camocio and Simone Pinargenti published Kolunić's reduced and partly modified version of Pagan's map in their isolarios. Their only intervention in Kolunić's

(originally Pagano's) work was of technical nature: they divided The map of Zadar and Šibenik region in two parts: a map of Zadar region and a map of Šibenik region. Something similar happened to Bonifacio's map reproductions. Michael von Aitzing in 1583, Petrus Bertius in 1606 and Matthaeus Merian in 1647 published it in their atlases after certain modifications (KOZLIČIĆ, 1995). As far as toponymy is concerned, the map does not significantly differ from Pagano's map.

In the Renaissance period the authors from leading European cartography workshops (in Holland, France and England) continued to use Italian and, more rarely, Austrian originals for their maps of the European Mediterranean. Two toponomastic areas distinctly differ on maps of Europe, the European Mediterranean, Christian-Ottoman war theatres or Croatian national areas. According to the previous cartographic era tradition, Italian or Italianised toponyms prevailed in coastal Croatia maps, while Germanised Croatian or Germanic toponyms prevailed in mountain and Pannonian Croatia maps.

For example, *Sclavonia, Croatia, Bosnia cum Dalmatiae Parte* map by Gerhard (Kremer) Mercator, published in his *Atlas sive cosmographicae meditationes de fabrica Mundi et fabricati figura* in 1595, gives the following coastal Croatian toponyms: *Nona, Zara, Scardona, Sebenico, Trau, Spalato, Almisa, Pago, Arbe*, but also *Starigrad, Novigrad, Xemonigo, Vlasigi, Xegar, Xelengrat, Dernischi, Imasichi, Vergorazc*, etc., while in the continental Croatia the toponyms are: *Warasdin, Carlstat, Posega, Eszek, Valkowar, Arky, Wihitsch, Licha, Ribnic*, etc. Mercator mostly used Latin toponyms to name larger rivers (*Danubius, Draua, Saa*) and Italianised or

Sredozemlja, kršćansko-turskih ratišta ili samo hrvatskoga nacionalnog prostora jasno se razlikuju dva toponastička areala. Prema običaju iz ranijega kartografskog razdoblja, u primorskom dijelu Hrvatske prevladavali su talijanski i talijanizirani hrvatski toponimski likovi, dok su u gorskom te panonskom i peripanonskom dijelu Hrvatske prevladavali germanizirani hrvatski i germanski toponimski likovi.

Primjerice, na karti *Sclavonia, Croatia, Bosnia cum Dalmatiae Parte* Gerharda (Kremera) Mercatora (sl. 9), koja je objavljena u njegovu djelu *Atlas sive cosmographicae meditationes de fabrica Mundi et fabricati figura* 1595. (DAZd, Sign. II. a. 4), u obalnom prostoru Hrvatske navode se ojkonomi *Nona, Zara, Scardona, Sebenico, Trau, Spalato, Almisa, Pago, Arbe*, ali i *Starigrad, Novigrad, Xemonigo, Vlasigi, Xegar, Xelengrat, Dernischi, Imasichi, Vergorazc* i mnogi drugi, dok se u kontinentalnom dijelu Hrvatske navode *Warasdin, Carlstat, Posega, Eszek, Valkowar, Arky, Wihitsch, Licha, Ribnic* i dr. Za veće rijeke Mercator se uglavnom koristi latinskim toponimskim likovima (*Danubius, Draua, Saua*) dok za manje rijeke donosi talijanizirane ili germanizirane hrvatske hidronimske likove (*Kulp, Dobra, Litzka, Chercha, Cetina* i dr.). Na sličan su način hrvatski toponimi kartografirani i na kartama ostalih renesansnih kartografa. Znakovita je, međutim, Mercatorova pogreška u kartografiranju Zagreba, tada već glavnoga grada Hrvatske. Naime, Mercator, vodeći europski kartograf druge polovice 16. st., Zagreb je na istoj karti prikazao dva puta, jednom kao *Agram* (naravno, uz *Capithl*) na približno točnom položaju, a drugi put kao *Zagrabia* (latinizirani hrvatski toponimski lik) u blizini *Sischema* (Siska). Očito su do tog autora došli različiti pisani kartografski izvori o hrvatskom glavnom gradu, a on nije dovoljno poznao geografska obilježja hrvatskog prostora pa mu se i potkrakala tako velika pogreška.

4. 3. Geografska imena na kartama 17. st.

Hrvatski ili pohrvaćeni toponimski likovi na kartama se počinju javljati u većoj mjeri od sredine 17. st., i to zbog više razloga. U skladu s općim razvojem kartografije, karta nastaje kao rezultat terenskih istraživanja, a od 18. st. na temelju sustavnih geodetskih i hidrografskih izmjera. Topografska karta nije samo vjeran prikaz dijela Zemljine površine nego i važan dokument. Kao rezultat izmjera obalnoga i kopnenog prostora izrađuju se karte krupnijeg mjerila na kojima se mogu ucrtati mnogobrojni detalji. Talijanski i njemački kartografi nisu imali imena za veličinom i značenjem manje geografske objekte, odnosno za pojedina manja naselja, uvale, rtove, uzvisine, potoke i sl. na svojim jezicima pa su bili primorani koristiti izvorna hrvatska geografska imena, prevodeći ih ili, češće, prilagođavajući ih transkripcijom pravopisu jezika karte. Karte (osobito katastarsko-topografske) sve se više počinju izrađivati u samoj Hrvatskoj (u Zadru, Dubrovniku, Zagrebu, Varaždinu i dr.), a izrađuju ih izvorni govornici hrvatskog jezika (Klobučarić, Lučić, Glavač, Vitezović, Licini Rubčić, Ruić, Zavoreo i dr.) ili osobe koje dobro poznaju hrvatski jezik. Broj toponima općenito se povećava, a ustaljuje se i njihov prostorni raspored koji sve manje

dovodi u dvojbu pripadnost toponimskog lika odgovarajućem objektu.

Među hrvatskim autorima karata Hrvatske posebno treba istaknuti Stjepana Glavača. On je prvi među hrvatskim kartografima izradio kartu Hrvatske, i to 1673. (MARKOVIĆ, 1988, 1998b, NOVOSEL-ŽIC, 1998, NOVOSEL-ŽIC, RICHTER-NOVOSEL, 2005). Na karti *Nova hactenus editorum mendis expurgatis ac multis qua omissa erant additis accurate concinnata Partium Regni Sclavoniae et Croatiae a Christianitate etiamnum possessarum confiniumque* (prema reprodukciji koju je priredio AKD Hrvatski tiskarski zavod, Zagreb, 1995) prikazan je samo dio Hrvatske, i to prostor od Sjevernoga hrvatskog primorja na jugozapadu do Mure na sjeveroistoku te Une i središnje Slavonije na istoku (sl. 10). U doba nastanka karte samo taj dio Hrvatske nije bio pod osmanlijskom turskom i mletačkom vlašću. Jezik karte je latinski i hrvatski. Za najvažnije geografske objekte Glavač je dao isključivo latinske i latinizirane hrvatske toponimske likove, primjerice: *Adriaticum Mare* (Jadransko more), *Dravus fl.* (Drava), *Savus fl.* (Sava), *Colapis fl.* (Kupa), *Zagrabia* (Zagreb), *Varasdinum* (Varaždin), *Carlostadium* (Karlovac), *Crisium* (Križevci) i dr. Složeni toponimi kojima se identificiraju veći geografski objekti ispisani su tako što se prvo ime daje na hrvatskom, a geografski pojam uključen u ime na latinskom jeziku, primjerice: *Plessevitza Mons* (Plješivica), *Capela Mons* (Kapela), *Lonia fl. lumen* (Lonja), *Szutla fl.* (Sutla), *Dobra fl.* (Dobra), *Mresnitza fl.* (Mrežnica) i sl. Međutim, na Glavačevoj karti prevladavaju hrvatski toponimski likovi. Među desetcima hrvatskih toponima dovoljno je navesti samo neke primjere: *Gadz-kopolie, Turopolie, Zrinzska Planina, Gora Petroua, Rakovitza, Jeszenouetz, Szamobor, Sztubitza, Busiakouina, Megymorie* i dr. Sve do sredine 19. st. nije tiskana ni jedna karta isključivo na hrvatskom jeziku tako da se Glavačeva karta, ponajprije zbog mnogobrojnih hrvatskih toponima, s pravom može smatrati jednim od najvrjednijih hrvatskih kartografskih spomenika.

Među mnogim europskim kartografima koji su prikazivali hrvatski prostor tijekom 17. st. (W. J. Blaeu, N. Sanson, G. De L'Isle, N. Visscher, G. Cantelli i dr.) na poseban se način isticao Vincenzo Maria Coronelli, službeni kartograf Mletačke Republike s kraja 17. i početka 18. st. (KOZLIČIĆ, 1995, WALLIS, 2005). Coronelli je Hrvatsku prikazao na više desetaka karata, objavljenih zasebno ili u velikim zbirkama, posebno u atlasu *Corso geografico universale*, objavljenom 1692., *Isolario dell' Atlante Veneto* (posljednji dio atlasa *Atlante Veneto*), objavljenom 1696. te u zbirci karata, planova i veduta *Mari, Golfi, Isole, Spiaggie, Porti, Citta, Fortezze, Ed altri Luoghi Dell'Istria, Quarner, Dalmazia, Albania, Epiro, e Livadia* (III. Parte dello Stato Veneto), objavljenom 1688.-1694. Na kartama je, uz građu dobivenu kompilacijom starijih predložaka (najčešće iz izolara), dao i sasvim novi geografski inventar, utemeljen na prikupljanju i obradi podataka iz javnih i tajnih mletačkih arhiva, vojnih i pomorskih izvješća, informacija iz biskupskih kancelarija i redovničkih zajednica i dr. Budući da je svojim djelovanjem stekao ugled istaknutog autoriteta na polju izrade karata (i globusa), Coronellija

Fig. 12.a Western part of Coronelli's map of Dalmatia, 1697 (Novak Collection, Sign. ZN-Z-XVII-COR-1697-2; from: WALLIS, 2005)

Slika 12.a Zapadni dio Coronellijeve karte Dalmacije, 1697. (Zbirka Novak, Sign. ZN-Z-XVII-COR-1697-2; preuzeto iz: WALLIS, 2005.)

170

Germanised Croatian hydronyms to name smaller rivers (*Kulp*, *Dobra*, *Litzka*, *Chercha*, *Cetina* etc.). The maps by other renaissance authors also contain very similar Croatian toponym cartography. However, Mercator made a significant mistake in mapping Zagreb, which was already the capital of Croatia at the time. Namely, Mercator, the leading European cartographer of the second part of the 16th century, drew Zagreb twice on the same map, once as *Agram* (accompanied by *Capithl*, of course) located on an approximately correct spot and the second time as *Zagabria* (Latinised Croatian toponym) near *Sischna* (Sisak). Obviously, different written sources about the Croatian capital had reached the author, and, since he was not sufficiently familiar with Croatian geography, such a big a mistake managed to creep into his work.

4.3 Geographical names on 17th century maps

Croatian or Croatianized toponyms started to appear more often on maps since the mid 17th century. There are several reasons for that. Following general cartography development, maps became a result of fieldwork, and, since the beginning of the 18th century, maps have been made based on systematic geodesic and hydrographical surveys. Topographic map is not only a realistic presentation of a part of the Earth's surface; it is also an important document. Coastal and mainland land surveys resulted with large scale maps that could contain numerous details. Italian and German cartographers did not have names for smaller and less significant geograph-

ical objects (smaller settlements, coves, points, hills, streams, etc.) in their own languages, so they had to use original Croatian names, which they translated or, more frequently, adapted to the target language orthography. Native speakers of Croatian (Klobučarić, Lučić, Glavač, Vitezović, Licini Rubčić, Ruić, Zavoreo, etc.), or other people who could speak Croatian well, begun to make maps, especially topographic and cadastre maps, in Croatia (Zadar, Dubrovnik, Zagreb, Varaždin, etc.). The number of toponyms, generally, increased and their locations became more stabile, resulting with fewer doubts about certain toponyms belonging to certain objects.

Among Croatian authors, the name Stjepan Glavač particularly stands out. He was the first Croatian cartographer who, in 1673, made a map of Croatia (MARKOVIĆ, 1988, 1998b, NOVOSEL-ŽIĆ, 1998, NOVOSEL-ŽIĆ, RICHTER-NOVOSEL, 2005). His map *Nova hactenus editorum mendis expurgatis ac multis qua ommissa erant additis accurate concinnata Partium Regni Sclavoniae et Croatiae a Christianitate etiamnum possessarum confinumque* (according to a print by AKD, *Croatian Printing Institute*, Zagreb, 1995) presented only a part of Croatia, from Northern coastland on the southwest to the Mura river on the northeast and central Slavonia on the east (Fig. 10). At the time this map was made, this was the only part of Croatia that was not under Ottoman and Venetian reign. Languages used on the map are Latin and Croatian. Glavač named the most important geographical objects only with Latin and Latinised Croatian toponyms, such as: *Adriaticum*

Fig. 12.b Eastern part of Coronelli's map of Dalmatia, 1697 (Novak Collection, Sign. ZN-Z-XVII-COR-1697-1b; from: WALLIS, 2005)

Slika 12.b Istočni dio Coronellijeve karte Dalmacije, 1697. (Zbirka Novak, Sign. ZN-Z-XVII-COR-1697-1b; preuzeto iz: WALLIS, 2005.)

su slijedili i mnogobrojni kasniji kartografi, pa se njegova geografska vizija Hrvatske uvriježila i postala temelj za sva relevantna pregledna kartografska djela 18. st. Njegovu će geografsku i kartografsku koncepciju zamijeniti, odnosno dopuniti tek topografski i katastarski radovi krupnoga mjerila koji su nastali kao rezultat parcijalnih (tijekom 18. st.), a zatim i sustavnih geodetskih i hidrografskih izmjera (krajem 18. i početkom 19. st.).

Coronelli se koristio pretežito mletačkim, odnosno talijanskim toponimskim likovima, osobito za primorski dio Hrvatske. U njegovo doba oni su već bili uvriježeni u svom temeljnom jezičnom obliku, primjerice: *Croazia/Croacia* (Hrvatska), *Istria* (Istra), *Dalmazia* (Dalmacija), *Parenzo* (Poreč), *Rouigno* (Rovinj), *Pola* (Pula), *Fiume* (Rijeka), *Veglia* (Krk), *Arbe* (Rab), *Pago* (Pag), *Castel Venier* (Vinjerac), *Obroazzo* (Obrovac), *Nona* (Nin), *Zara* (Zadar), *Zara vecchia* (Biograd), *Isola Grossa* (Dugi otok), *Isola Coronata* (Kornat), *Sebenico* (Šibenik), *Isola Zirona* (Drvenik), *Trau* (Trogir), *Spalato* (Split), *Isola Liesina* (Hvar), *Isola Curzola* (Korčula), *Stagno* (Ston), *Sabioncelo* (Pelješac), *Ragusa* (Dubrovnik), *Cattaro* (Kotor), *Budua* (Budva) i dr. Međutim, mletački kartograf za veće objekte daje, uz mletački talijanski, još i antički (grčki i rimski), a u nekim slučajevima i hrvatski toponimski lik. Primjerice na karti *Ristretto della Dalmazia Divisa ne suoi Contadi già presentata alla Serenissima Republica di Venezia* (u dva lista; sl. 12.a i 12.b) ispisani su, među ostalim, i sljedeći toponimi: *I. di Veglia*, *ol. Iiml Cvricta*

(Krk), *Is. di Cherzo*, *Cripsa ol.*, *I. di Pago*, *Paganorum Ins.* (Pag), *I. Brazza*, *ol. Brattia*, *et Brachia* (Brač), *Iso. Liesina*, *olim Pharia et Pharos* (Hvar), *Isola di Curzola*, *Corcyra Melaena* (Korčula) i dr. Na znatno detaljnijim regionalnim kartama zadarske i dubrovačke regije na sličan način Coronelli daje više imena i za manje geografske objekte. Primjerice na karti *Contado di Zara, parte della Dalmazia* (sl. 13) Coronelli navodi: *Starigrad*, *ó Citta nuova* (Starigrad), *Obroazzo grande, o inferiore con Fortez.:/ Argyruntum Ptol.* (Obrovac), *Isola do Pontadura... Slau. Vyr* (Vir), *Sestro Scoglio/Sestrugn Slau.* (Sestrunj), *Isola D Vgliano/Lissa* (Ugljan), *Isola Grossa/detta altrimenti Grande Longa, e Sale* (Dugi otok), *Zara Vecchia*, *Alba Maris*, *Beligrado*, *Blandona* (Biograd) i dr. Na karti *Stato di Ragusi Bocca del Fiume Narenta, Isole di Lesina, e Curzola nella Dalmazia* navedeni su i sljedeći toponimi: *I. Brazza*, *Slau. Brac*, *Brettan Is.*, *Elaphussa* (Brač), *Is. di Lesina*, *Slau Lisna*, *o Pharos*, *Paros*, *Pharia Ins.* (Hvar), *Isola di Curzola*, *o Korçula*, *Corcyra Melaena et Nigra* (Korčula), *Isola Meleda, o Mliit*, *Melita Insula* (Mljet) i dr. Zanimljivo je da znameniti mletački kartograf za pojedine otoke odmah iza talijanskoga daje hrvatski toponimski lik (tal. *Slau. lol* = slavenski, tj. hrvatski), a tek onda povijesno zabilježen antički toponim. Pritom nije uvijek pouzdan izvor jer, primjerice, ubicira antički *Argyruntum* na mjestu Obrovca, a ne Starigrada. Coronelli više imena daje i za pojedine geografske objekte u kontinentalnom dijelu Hrvatske. Primjerice, na četvrtom atlasnom listu karte *Corso del Danubio da Vienna Sin'a Nicopoli e Paesi*

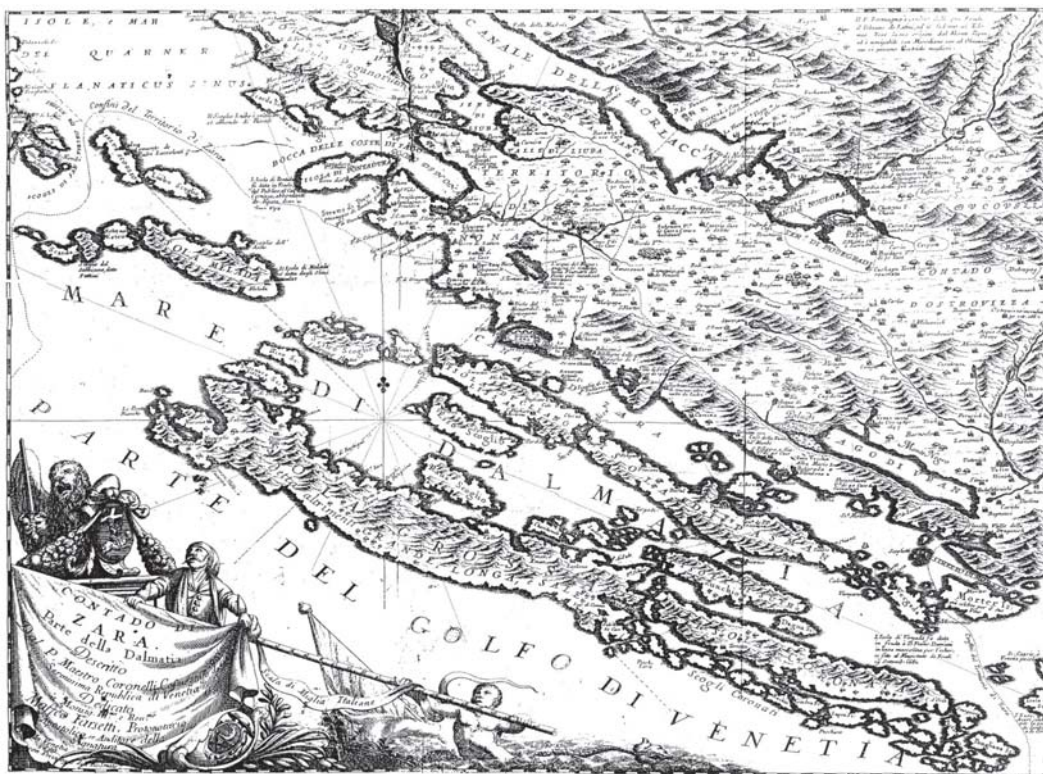

Fig. 13. Zadar region on the map by V. M. Coronelli, 1688 (Scientific Library in Zadar, Sign. 212162 S-2)

Slika 13. Zadarska regija na karti V. M. Coronellija, 1688. (Znanstvena knjižnica u Zadru, Sign. 212162 S-2)

Mare (Jadransko more), *Dravus fl.* (Drava), *Savus fl.* (Sava), *Colapis fl.* (Kupa), *Zagrabia* (Zagreb), *Varasdinum* (Varaždin), *Carlostadium* (Karlovac), *Crisium* (Križevci), etc. Complex toponyms that identify larger geographical objects are written in a manner in which their first name is in Croatian and their geographical definition is in Latin, for instance: *Plessevitza Mons* (Plješevica), *Capela Mons* (Kapela), *Lonia fl.lumenl* (Lonja), *Szutla fl.* (Sutla), *Dobra fl.* (Dobra), *Mresnitza fl.* (Mrežnica), etc. Nevertheless, Croatian toponyms evidently prevail on Glavač's map. Among dozens of Croatian toponyms, we will give only a few examples: *Gadzokopolie*, *Turopolie*, *Zrinzka Planina*, *Gora Petroua*, *Rakovitza*, *Jeszenouetz*, *Szamobor*, *Sztubitza*, *Busiakouina*, *Megymori*. Not a single map in Croatian language was printed until the mid 19th century, so Glavač's map is rightfully considered one of the most valuable Croatian cartographic monuments.

Among numerous European cartographers who presented Croatia during the 17th century (W. J. Blaeu, N. Sanson, G. De L'Isle, N. Visscher, G. Cantelli etc.), Vincenzo Maria Coronelli, the official cartographer of the Venetian Republic at the end of the 17th and the beginning of the 18th century, is the most prominent (Kozličić, 1995, Wallis, 2005). Coronelli drew Croatia on dozens of maps, which were published individually or as parts of big collections, especially in the *Corso geografico universale atlas* in 1692, *Isolario dell' Atlante Veneto atlas* in 1696, and in map, plan and panorama collection called *Mari, Golfi, Isole, Spiagge, Porti, Citta, Fortezze, Ed altri Luoghi Dell'Istria, Quarner, Dalmazia, Albania, Epiro, e*

Livadia (III. Parte dello Stato Veneto) between 1688 and 1694. Besides the material gathered by compiling older models (isolarios, most often), his maps contained new geographic inventory based on collecting and processing information from public and secret Venetian archives, military and naval reports, information from Chanceries and monasteries, etc. Since his work gave him the reputation of a distinguished authority in map and globe production, Coronelli's vision was followed by numerous later cartographers, so his geographic version of Croatia became a standard for all important cartographic works in the 18th century. His geographical and cartographic concept would not be replaced or improved until the appearance of large scale topographic and cadastre maps, which were preceded by partial (during the 18th century) or systematic geodesic and hydrographical surveys (the end of the 18th and the beginning of the 19th century).

Coronelli mostly used Venetian toponyms, especially for the coastal Croatia. In his time they were already standardized in their basic language forms, for example: *Croazia/Croacia* (Hrvatska), *Istria* (Istra), *Dalmazia* (Dalmacija), *Parenzo* (Poreč), *Rouigno* (Rovinj), *Pola* (Pula), *Fiume* (Rijeka), *Veglia* (Krk), *Arbe* (Rab), *Pago* (Pag), *Castel Venier* (Vinjerac), *Obroazzo* (Obrovac), *Nona* (Nin), *Zara* (Zadar), *Zara vecchia* (Biograd), *Isola Grossa* (Dugi otok), *Isola Coronata* (Kornat), *Sebenico* (Šibenik), *Isola Zirona* (Drvenik), *Trau* (Trogir), *Spalato* (Split), *Isola Liesina* (Hvar), *Isola Curzola* (Korčula), *Stagno* (Ston), *Sabioncelo* (Pelješac), *Ragusa* (Dubrovnik), *Cattaro* (Kotor), *Budua* (Budva), etc. However, besides Venetian Italian, larger objects were also given ancient (Greek and Ro-

Adiacenti, koja je objavljena u velikom atlasu *Corso Geografico Universale*, za Osijek navodi toponimske likove *Osik H.*, *Essek F.*, *Esseshet H.*, *Ezech*, *Mursa maior*, *Mursia Colina di Imp.*, za Vukovar toponimske likove *Valco*, *Walkowar*, a za Ilok toponime *Uylak*, *Ilock*, *Ullock*. Na primjeru Mljeta (*Mlit*) i Osijeka (*Osik*) razvidno je da Coronelli poznaje samo njihov ikavski oblik, koji je ijekavskim oblikom zamijenjen znatno poslije (usp. ŠIMUNOVIĆ, 2005).

Na Coronellijevim kartama zabilježeno je i mnoštvo hrvatskih toponimskih likova, udio kojih se u odnosu na talijanske toponimske likove povećava s udaljavanjem od obale. To upućuje na domet mletačkoga vojnog i političkog utjecaja, koji se u dubljem dalmatinskom zaleđu u doba nastanka Coronellijevih karata tek počeo znatnije širiti. Naime, Venecija je proširila svoj posjed na istočnoj obali Jadrana tek odredbama mirovnog sporazuma u Srijemskim Karlovcima 1699. i Požarevcu 1718., kojima je završilo dugogodišnje ratovanje (od 1683.) Venecije i Habsburške Monarhije s jedne i Osmanlijskog Carstva s druge strane. Tada su, uz ostalo, utvrđene nove mletačko-turske granice: 1699. *Linea Grimani* (nazvana prema generalnom providuru F. Grimaniju), a 1718. *Linea Mocenigo* (nazvana prema mletačkom diplomatu A. Mocenigu). Novostečeni posjedi 1699. nazvani su *Aquisto nuovo* (veći dio Ravnih kotara, Dalmatinske Zagore te donjoneretvanski kraj), a oni koje je Venecija zauzela 1718. nazvani su *Aquisto nuovissimo* (sjeveroistočni dio Dalmatinske Zagore s Imotskim krajem) (RAUKAR i dr., 1987, ANTOLJAK, 1994).

Evo nekih primjera hrvatskih toponimskih likova: Zaton, Stupnich, Bencovich, Lisane, Perusich, Zaglaura, Xman, Pogliana, Smoquizza, Slosella i dr. (*Contado di Zara*), Vodizze, Rogosniza, Chnin, Grascas, Slouinaz, Licca, Ogulin, Ottoch, Zettin (*Ristretto della Dalmazia*), Vitaligna, Prewlacca, Chobilia, Lustiza i dr. (*Disegno Topografico del Canale di Cattaro*) i sl. Iz toga manjeg izbora toponima na Coronellijevim kartama vidljivo je da se problem pisanja slova s dijakritičkim znakovima rješavao različito. Mletačkom su kartografu osobit problem činili hrvatski toponimski likovi u kojima se uzastopce javlja više glasova koji se bilježe izvedenim slovima s dijakritičkim znakovima. Dobar je primjer mareonim *Telaščica*, koju taj mletački kartograf na karti *Contado di Zara* imenuje *Tillatiza Valle*. Slične probleme imali su i kasniji kartografi koji su prikazivali tu dugootočku uvalu, pa se, primjerice, javljaju oblici *Tilashiza* (*Disegno Corografico della Provinzia di Dalmazia*, 1718., DAZd, Fond Geografske i topografske karte Dalmacije, Sign. 6), *Talaszizza* (A. Grandis: *Dissegno o' Carta Topografica della Dalmazia*, 1781., DAZd, Fond Geografske i topografske karte Dalmacije, Sign. 321), *Tilaszizza* (Melchiori, Zavoreo, Furlanetto: *Nuova Carta Topografica della Provinzia di Dalmazia divisa ne suoi territori*, 1787., DAZd, Fond Geografske i topografske karte Dalmacije, Sign. 222), *V. Ilanschizza* (M. De Traux: *Carte von Dalmatien und dem Gebieth von Ragusa*, 1829., DAZd, Fond Geografske i topografske karte Dalmacije, Sign. 12), da bi na *Carta di cabottaggio del Mare Adriatico* (DAZd, Fond Geografske i topografske karte Dalmacije, Sign.

76 A, list VII) Vojno-geografskog instituta iz Milana 1822. uvala bila imenovana mareonimom *Porto Tajer* (prema istoimenom otočiću u kornatskom arhipelagu).

4. 4. Ime Jadranskog mora na renesansnim i novovjekovnim kartama

Na renesansnim i novovjekovnim kartama Hrvatske, preko geografskih imena, posredno ili neposredno odražavali su se različiti imperijalni interesi. Dobar primjer sustavnoga nastojanja da se određeni prostor podčini vojnoj, političkoj i gospodarskoj vlasti neke sile zamjena je imena *Mare Adriaticum*, odnosno *Mare Adriatico* (Jadransko more) u mareonim *Golfo di Venezia*. Taj su toponim poslije prihvatile i sve ostale vodeće europske zemlje pa se za Jadransko more na geografskim i pomorskim kartama gotovo redovito koristi ime Mletački zaljev (*Golfo di Venetia*, *Golf of Venice*, *Golphe de Venise* i dr.). Unatoč mletačkim nastojanjima, europski geografi (pa i talijanski autori, posebno oni koji nisu bili iz Venecije) nisu zaboravili staro ime tog dijela Sredozemnog mora, pa su, uvažavajući mletačko ime (uz ostalo, i zbog jednostavne činjenice što su crpili građu s mletačkih karata, a sami nisu istraživali kartografirani prostor), dodavali i "nekadašnji" mareonim Jadransko more. Primjerice, P. Du Val na karti granice kršćana (zapravo Habsburške Monarhije) i osmanlijskih Turaka iz 1663. piše *Golphe de Venise autrefois Mer Adriatique*, G. Cantelli na karti Dalmacije i susjednih regija iz 1684. piše *Mare Adriatico ouero Golfo di Venezia*, V. M. Coronelli na karti Jadrana iz 1688. piše *Golfo di Venezia olim Adriaticum Mare* (sl. 11), J. B. Nolin na karti Dalmacije i susjednih regija iz 1690. piše *Mer ou Golfe de Venise, Ancienement Mer Adriatique et Haute Mer ou Superum Mare*, M. Seuter na karti Dalmacije, Hrvatske, Slavonije i susjednih zemalja iz 1709. te na karti Ugarske iz 1735. piše *Golfo di Venetia Vulgo Mare Adriaticum*, J. van der Bruggen na karti Dalmacije iz 1737. piše *Mare Adriaticum*, F. J. J. von Reilly na karti južnog dijela Kraljevine Dalmacije iz 1791. piše *Meerbusen von Venedig, oder Adriatisches Meer*, a G. M. Cassini na karti Dalmacije i susjednih regija iz 1792. piše *Mare Adriatico ov. Golfo di Venezia*. Međutim, Istranin P. Coppo na karti Istre iz 1525., dakle uz regiju u neposrednoj blizini Venecije, navodi mareonim *Parte del Mar Adrian*. I mnogobrojni drugi kartografi, uglavnom iz austrijsko-njemačkoga, a rjeđe iz talijanskoga kulturnoga kruga navode samo mareonim Jadransko more, primjerice, G. A. Vavassore na karti Jadrana iz 1539 (*Mare Adriaticum*), A. Hirshvogel na karti hrvatskih zemalja iz 1570. (*Maris Adriatici Pars*), I. Sambucus na karti Ilirika iz 1573. (*Sinus Hadriaticus*), M. Steer na karti Ugarske iz 1664. (*Mare Adriaticum*) i sl. U 18. st. ta se praksa nastavila, dijelom podržana politikom cara Karla III. koji je posebnom uredbom iz 1717. Jadransko more proglasio slobodnim morem (STRAŽIČIĆ, 1989), dakle dostupnim za pomorsku trgovinu svima (dakako, ne doslovno), a ne samo povlaštenim, ponajviše mletačkim brodarima. Dvije godine nakon toga Karlo je Rijeku i Trst proglasio slobodnim lukama, postavljajući temelje kasnijem razvoju tih dviju najvažnijih sjevernojadranskih luka, u koje je, na štetu Venecije,

man), and in some cases even Croatian, toponyms. For instance, the map *Ristretto della Dalmazia Diuisa ne suoi Contadi gia presentata alla Serenissima Republica di Venezia* (in two folios, Fig. 12a and 12b) contains, among others, the following toponyms: *I. di Veglia, ol. liml Cvricta* (Krk), *Is. di Cherzo, Cripsa ol., I. di Pago, Paganorum Ins.* (Pag), *I. Brazza, ol. Brattia, et Brachia* (Brač), *Iso. Liesina, olim Pharia et Pharos* (Hvar), *Isola di Curzola, Corcyra Melaena* (Korčula), etc. On significantly more detailed regional maps of Zadar and Dubrovnik regions Coronelli similarly names also smaller geographical objects. For example, on his map *Contado di Zara, parte della Dalmatia* (Fig. 13), Coronelli names *Starigrad, ó Citta nuova* (Starigrad), *Obroazzo grande, o inferiore con Fortez.:/Argyruntum Ptol.* (Obrovac), *Isola do Pontadura...Slau. Vyr* (Vir), *Sestro Scoglio/Sestrugn Slau.* (Sestrunj), *Isola D Vgliano/Lissa* (Ugljan), *Isola Grossa/detta altrimenti Grande Longa, e Sale* (Dugi otok), *Zara Vecchia, Alba Maris, Beligrado, Blandona* (Biograd), etc. The map *Stato di Ragusi Bocca del Fiume Narenta, Isole di Lesina, e Curzola nella Dalmatia* contains, among others, the following toponyms: *I. Brazza, Slau. Brac, Brettan Is., Elaphussa* (Brač), *Is. di Lesina, Slau Lisna, o Pharos, Paros, Pharia Ins.* (Hvar), *Isola di Curzola, o Korčula, Corcyra Melaena et Nigra* (Korčula), *Isola Meleda, o Mliit, Melita Insula* (Mljet). It is interesting that on the famous Venetian cartographer's map Croatian toponyms for some islands immediately follow Italian toponyms (*Slau. lol* = Italian for *Slavic*, i.e. Croatian) and that historical, ancient, toponyms come last. He is not always a reliable source, though, since he, for instance, places the ancient *Argyruntum* on the location of today's Obrovac, instead of Starigrad. Coronelli also gives more names for objects located in the continental Croatia. For instance, on the fourth leaf of his *Corso del Danubio da Vienna Sin' a Nicopoli e Paesi Adiacenti* map, published in the big *Corso Geografico Universale* atlas, he gives the following toponyms for Osijek: *Osik H., Essek F., Es-seshet H., Ezech, Mursa maior, Mursia Colina di Imp.*; for Vukovar *Valco* and *Walkowar*, and for Ilok *Uylak, Ilock, Ullock*. On examples of Mljet (Mliit) and Osijek (Osik) it becomes evident Coronelli was familiar only with their ikavian dialect forms, which were replaced by the jekavian dialect form significantly later (compare ŠIMUNOVIĆ, 2005).

Coronelli's maps also contain a number of Croatian toponyms, which outnumber Italian toponyms as one moves further from the coast. This points to Venetian military and political range that had just begun to expand at the time Coronelli's maps were made. Venice began to expand its eastern Adriatic territory only after the Srijemski Karlovci treaty in 1699 and Požarevac treaty in 1718 that put an end to the long war (since 1683) between Venice / Habsburg Monarchy and the Ottoman Empire. That was the time when, among other things, new borders between the Venetian Republic and the Ottoman Empire were established: *Linea Grimani* in 1699 (in the honour of F. Grimani, the general governor) and *Linea Mocenigo* in 1718 (in the honour of Venetian diplomat A. Mocenigo). The newly acquired territory was, in 1699, named *Aquisto nuovo* (a large part of Ravni kotari,

Dalmatinska Zagora and the area around the Neretva river delta). The territories Venice occupied in 1718 were named *Aquisto nuovissimo* (north-eastern part of Dalmatinska Zagora and Imotski area) (RAUKAR et al., 1987, ANTOLJAK, 1994).

Here are some examples of Croatian toponyms: *Zaton, Stupnich, Bencovich, Lisane, Perusich, Zaglaura, Xman, Pogliana, Smoquizza, Slosella* (*Contado di Zara*), *Vodizze, Rogosniza, Chnin, Grascas, Slouinaz, Licca, Ogulin, Ottoch, Zettin* (*Ristretto della Dalmazia*), *Vitaligna, Prewlacca, Chobilia, Lustiza*, etc. (*Disegno Topografico del Canale di Cattaro*). This small selection of Coronelli's maps toponyms shows that he solved the diacritical letters writing problem in different ways. Croatian toponyms in which more diacritical letters appear together represented a great problem to the Venetian cartographer. A good example is *Telašćica*, which he named *Tillatiza Valle* on his *Contado di Zara* map. Later cartographers had similar problems with naming that cove, which resulted in names like *Tilashiza* (*Disegno Corografico della Provincia di Dalmazia*, 1718, DAZd, *Geographic and topographic maps of Croatia* fund, Sign. 6), *Talashizza* (A. Grandis: *Dissegno o' Carta Topografica della Dalmazia*, 1781, DAZd, *Geographic and topographic maps of Croatia* fund, Sign. 321), *Tilaschizza* (Melchiori, Zavoreo, Furlanetto: *Nuova Carta Topografica della Provincia di Dalmazia divisa ne suoi territori*, 1787, DAZd, *Geographic and topographic maps of Croatia* fund, Sign. 222), *V. Ilanschizza* (M. De Traux: *Carte von Dalmatien und dem Gebieth von Ragusa*, 1829, DAZd, *Geographic and topographic maps of Croatia* fund, Sign. 12). On *Carta di cabottaggio del Mare Adriatico* (DAZd, *Geographic and topographic maps of Croatia* fund, Sign. 76 A, leaf VII) map by Military and Geography Institute of Milan, the cove was named *Porto Tajer* (according to a small island in the Kornati archipelago).

4.4. The names of the Adriatic Sea on Renaissance and Modern Age maps

Various imperial interests reflected, directly or indirectly, on Renaissance and Modern Age maps of Croatia. A good example of persistent efforts to subdue an area to military political and economical reign of a foreign power is the change of the name *Mare Adriaticum* or *Mare Adriatico* (The Adriatic Sea) to *Golfo di Venezia*. All other leading European countries accepted this toponym later on so the name the Gulf of Venice (*Golfo di Venetia, Golf of Venice, Golphe de Venise*, etc.) regularly appears on geographic maps and naval charts. Despite Venetian efforts, European cartographers, including those who were from today's Italy but not from Venice, did not forget the old name for that part of the Mediterranean and added the name the Adriatic Sea. Of course, they acknowledged the Venetian toponym, among other things, because of the simple fact they drew the material for their maps from Venetian maps instead of doing their own research. For instance, on his map of Habsburg Monarchy and Ottoman Empire borders from 1663 P. Du Val wrote the name *Golphe de Venise autrefois Mer Adriatique*, on his map of Dalmatia and neighbouring regions

tijekom 19. i početkom 20. st. zbog povoljnijega geografskog položaja i očite potpore državne vlasti sa sjedištem u Beču i Budimpešti preusmjerena glavina pomorskog prometa.

Potrebno je istaknuti da S. Glavač na karti Hrvatske iz 1673. (*Adriaticum Mare*), P. Ritter Vitezović na karti Hrvatske iz 1699. (*Maris Adriatici Pars*) te M. Pešić na karti Dubrovačke Republike iz 1720. (*Mare Adriatico*) navode samo ime Jadransko more, jasno dajući do znanja da Hrvati ne priznaju gospodstvo Venecije na cijelom Jadranu. Nakon pada Venecije 1797. na geografskim i pomorskim kartama Jadrana ime Mletačkog zaljeva (*Golfo di Venezia*) postupno se ograničava na prostor uz obalu talijanske pokrajine Veneto.

9. Zaključak

Stare su karte važan izvor za geografska, povijesna i jezikoslovna istraživanja. U ovom radu daje se naglasak na jedan od najvažnijih elemenata geografskog sadržaja starih karata, a to su geografska imena ili toponimi. Sve do 18. st. karte nastaju uglavnom kao rezultat deskripcije prostora, bez potrebnih geodetskih i astronomskih mjerenja, pa nisu uvijek pouzdan izvor za znanstvena istraživanja. Mnogobrojni kartografi nikada nisu ni bili u prostoru koji su prikazivali, a građu su prikupljali posredno, i to od predstavnika političke i crkvene uprave, pomoraca, vojnih zapovjednika, misionara, trgovaca i dr. S obzirom na onodobne razmjerno ograničene mogućnosti razmjene informacija kao i činjenicu da su kartografski prikazi pojedinih dijelova Hrvatske nastajali uglavnom izvan tog prostora (ponajviše u Veneciji, Rimu, Beču, Amsterdamu, Antwerpenu, Parizu i dr.), bilo je teško stvoriti cjelovitu i plastičnu geografsku sliku, koja bi bila znanstveno utemeljena i aktualna, a to znači pouzdana i korisna. Osim toga, geografska građa o Hrvatskoj koju su na kartama prikazivali vodeći europski kartografi (G. Gastaldi, V. M. Coronelli, G. Cantelli i dr.) reproducirana je stoljećima bez značajnijih dopuna i izmjena, pa su se tako i toponimi prepisivali nekritički s očitim ponavljanjem starijih obrazaca, a time nerijetko i pogrešaka. Zbog toga treba stare kartografske prikaze uspoređivati s istodobnim pisanim povijesnim dokumentima i drugim izvorima kako bi se utvrdila njihova kvaliteta i relevantnost za donošenje

prosudbi o prikazanom sadržaju, pa tako i geografskim imenima.

Na kartama 16. i 17. st. postupno se povećava broj hrvatskih toponimskih likova, a tome je znatno pridonijela činjenica da su se u proces izrade karata pojedinih dijelova Hrvatske sve više uključivali hrvatski geografi i kartografi (N. Bonifacio, M. R. Kolunić, I. Klobučarić, I. Lučić, S. Glavač, P. Ritter Vitezović i dr.) i da se karte sve više izrađuju u samoj Hrvatskoj (u Zagrebu, Zadru, Dubrovniku i dr.).

Tijekom starijih razdoblja povijesti kartografiranja hrvatskog prostora karte su se izrađivale izvan Hrvatske. Među kartografskim prikazima kvalitetom i brojnošću isticala su se portulanske karte mletačkih, ankonitanskih i đenovskih kartografa, koje su koristili pomorci širom Sredozemlja. Također, tim su se kartama koristili i europski geografi koji su izrađivali općegeografske karte s odgovarajućim prikazima hrvatskoga prostora pri čem su iz portulanskih karata crpili geografske podatke za obalni i otočni dio prikazivanog prostora. Na taj su se način postupno uvriježili talijanski i talijanizirani hrvatski toponimski likovi za geografske objekte iz primorskog dijela Hrvatske. Analogno se događalo i s geografskim imenima kontinentalnog dijela Hrvatske, gdje su se hrvatski toponimi na kartama bilježili u skladu s grafijom njemačkoga jezika. U kasnijim razdobljima kartografije uvriježila se praksa korištenja talijanskih i germanskih toponimskih likova za veće i važnije geografske objekte, a talijaniziranih i germaniziranih hrvatskih likova za manje objekte. Moguće je utvrditi još jednu pravilnost u udjelima pojedinih toponimskih likova. Talijanski toponimi mnogobrojniji su u području otoka i uskoga obalnog pojasa (npr. Parenzo, Pola, Fiume, Vegkia, Arbe, Nona, Zara, Sebenico, Trau, Spalato, Ragusa, Cattaro i dr.), a u zaobalju je više hrvatskih toponimskih likova (Chnin, Licca, Perusich, Ogulin, Dobra, Mresnicza i sl.). Slično je i u prostoru gorskog i panonsko-peripanonskog dijela Hrvatske. U graničnim područjima prema Sloveniji i Mađarskoj češći su germanski ili germanizirani mađarski toponimski likovi (Agram, Carlstadt, Walkowar, Eszek i dr.), a s približavanjem jezgri hrvatske države veća je učestalost hrvatskih toponimskih likova. Općenito, stranih toponimskih likova bilo je više u prostorima u kojima su se na različite načine manifestirali društveni (politički, kulturni, znanstveni i dr.) te gospodarski utjecaji moćnih susjednih zemalja.

(1684) G. Cantelli wrote *Mare Adriatico ouero Golfo di Venezia*, the map of the Adriatic Sea by V. M. Coronelli (1688) contains the name *Golfo di Venezia olim Adriaticum Mare* (Fig. 11), on his map of Dalmatia and its neighbouring regions (1690) J. B. Nolin used names *Mer ou Golfe de Venise, Ancienement Mer Adriatique et Haute Mer ou Superum Mare*, on his map of Dalmatia, Croatia, Slavonia and their neighbouring countries (1709) and map of Hungary (1735) M. Seuter wrote *Golfo di Venezia Vulgo Mare Adriaticum*, J. van der Bruggen's map of Dalmatia contains the name *Mare Adriaticum*, on the map of the southern Dalmatia Kingdom (1791) F. J. J. von Reilly uses the name *Meerbusen von Venedig, oder Adriatisches Meer*, and G. M. Cassini uses the name *Mare Adriatico ov. Golfo di Venezia* on his map of Dalmatia and neighbouring regions (1792). However, P. Coppo from Istria, a region in the immediate vicinity of Venice, gives on his map of Istria (1525) the toponym *Parte del Mare Adrian*. Numerous other cartographers from Austria, Germany and, more rarely, from Italy use the Adriatic Sea toponym. The examples are G. A. Vavassore's map of the Adriatic from 1593 (*Mare Adriaticum*), A. Hirshvogel's map of Croatian countries from 1570 (*Maris Adriatici Pars*), I. Sambucus' map of the Illyricum from 1573 (*Sinus Hadriaticus*), M. Steer's map of Hungary from 1664 (*Mare Adriaticum*), etc. This practice continued throughout the 18th century. It was partially supported by emperor Charles' III special decree of 1717, by which he declared the Adriatic a free sea, equally available to all countries who wanted to use it for trading business, and not exclusively reserved for the privileged (mostly Venetian) traders. Two years later, Charles declared Rijeka and Trieste free ports, laying the foundations for further development of these two most important northern Adriatic ports. To the disadvantage of Venice, the state government in Vienna supported transferring the majority of sea trade to these two ports because of their better geographical position during the 19th and the 20th century.

It is necessary to point out that S. Glavač on his map of Croatia from 1673 (*Adriaticum Mare*), P. Ritter Vitezović on his map of Croatia from 1699 (*Maris Adriatici Pars*) and M. Pešić on his Dubrovnik Republic map from 1720 (*Mare Adriatico*) gave only the name Adriatic Sea, clearly stating that Croatian people did not acknowledge Venetian rule over the entire Adriatic Sea. After the fall of Venice in 1797, the Gulf of Venice name (*Golfo di Venezia*) on geographic maps and naval charts gradually becomes limited to the space around the coast of Italian region of Veneto.

5 Conclusion

Old maps are an important source for geographic, historical and linguistic research. This work emphasizes one of the most important old maps geographic elements – geographical names or toponyms. Up until the 18th century maps were made as the result of space description, without necessary geodesic or astronomic surveys, and they were not always a reliable source for scientific researches. A great number of cartographers never vis-

ited the areas they presented on their maps. They gathered their materials indirectly, through church and political administration representatives, seamen, military commanders, missionaries, merchants, etc. Bearing in mind the fairly limited information exchange possibilities of the time and the fact that most of the maps presenting Croatian regions were made outside the area (Venice, Rome, Vienna, Amsterdam, Antwerp, Paris...), it was difficult to create a coherent and plastic geographical image that would be scientifically founded and actual, i.e. reliable and useful. Besides, the material about Croatia presented on leading European cartographers' maps (G. Gastaldi, V. M. Coronelli, G. Cantelli, etc.) was reproduced for centuries without any significant improvements or changes, which resulted in toponyms being transcribed uncritically with obvious old pattern repetitions and mistakes. Therefore, it is necessary to compare old maps with their contemporary written historical documents in order to determine their quality and relevance in forming judgements about the presented contents and geographical names.

On the maps from the 16th and 17th century the number of Croatian toponyms gradually increases. The facts that Croatian geographers and cartographers (N. Bonifacio, M. R. Kolunić, I. Klobučarić, I. Lučić, S. Glavač, P. Ritter Vitezović, etc.) became more involved in map-making process and that more maps were actually made in Croatia (Zagreb, Zadar, Dubrovnik) contributed to this increase.

During the early period of Croatian area mapping, maps were made outside Croatia. Portolan charts by cartographers from Venice, Ancona and Genoa stood out in quality and number and were used by seamen around the Mediterranean. European geographers who made general geographical maps of Croatian territory also used portolan charts for obtaining geographical data about Croatian coast and islands. In this way Italian and Italianised Croatian toponyms for geographical objects in coastal Croatia gradually became standard. The same happened to the toponyms in continental Croatia, only they were written according to German language spelling rules. In later cartographic periods the practice of using Italian and Germanic toponyms for larger and more important geographical objects, and Italianised or Germanised Croatian toponyms for smaller objects took roots. It is possible to determine one more regularity in toponym distribution. Italian toponyms are more frequent on islands and narrow coastal belt (*Parenzo, Pola, Fiume, Veglia, Arbe, Nona, Zara, Sebenico, Trau, Spalato, Ragusa, Cattaro*, etc.), while Croatian toponyms prevail in the hinterland (*Chnin, Licca, Perusich, Ogulin, Dobra, Mresnicza*, etc.). It is similar in mountain and Pannonian parts of Croatia. In border areas towards Slovenia and Hungary, Germanic or Germanised toponyms are more frequent (*Agram, Carlstadt, Walkowar, Eszek*, etc.) but as we move towards the central Croatia Croatian toponyms become more frequent. Generally, foreign toponyms appeared more often in areas in which social (political, cultural, scientific, etc.) and economical influences of powerful neighbouring states manifested more.

Kartografski izvori / Map sources

- BEAUTEmps-BEAUPRÉ, CH. F. (1806-1809): *Atlas istočne obale Jadrana* (Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb, Zbirka zemljopisnih karata i atlasa, Sign. A III – S¹⁸ –9.)
- Carta di Cabottaggio del Mare Adriatico disegnata ed incisa sotto la direzione dell' I. R. Stato Maggiore*, Vojno-geografski institut, Milano 1822.-1824., Foglio IX (Državni arhiv u Zadru, Fond Geografske i topografske karte Dalmacije i susjednih oblasti /dalje: DAZd, Fond Geografske i topografske karte Dalmacije), Sign. 76A)
- Carta prospettiva delle Comuni Censuarie della Dalmazia iz 1840.* (DAZd, Fond Geografske i topografske karte Dalmacije i susjednih oblasti, Sign. 19)
- CORONELLI, V. M. (1692): *Corso del Danubio da Vienna Sin' f' Nicopoli e Paesi Adiacenti, Corso Geografico Universale*, Venecija (DAZd, Knjižnica, Sign. 8379/II. a*8°)
- CORONELLI, V. M. (1688): *Contado di Zara. Parte della Dalmatia*, Venecija (Znanstvena knjižnica u Zadru, Sign. 212162 S-2)
- CORONELLI, V. M. (1688): *Ristretto della Dalmazia Diuisa ne Suoi Contadi, già presenta alla Serenissima Republica di Venezia, et. c., Parte Occidentale*, Mari, Golfi, Isole, Spiaggie, Porti, Citta, Fortezze, Ed altri Luoghi Dell'Istria, Quarner, Dalmazia, Albania, Epiro, e Livadia (III. Parte dello Stato Veneto) (Državni arhiv u Zadru, Sign. II. A*)
- DE TRAUx, M. (1829): *Carte von Dalmatien und dem Gebieth von Ragusa*, Beč (DAZd, Fond Geografske i topografske karte Dalmacije, Sign. 12)
- Disegno Corografico della Provincia di Dalmazia*, 1718. (DAZd, Fond Geografske i topografske karte Dalmacije, Sign. 6)
- GRANDIS, A. (1781): *Dissegno o' Carta Topografica della Dalmazia* (DAZd, Fond Geografske i topografske karte Dalmacije, Sign. 321)
- MELCHIORI, ZAVOREO, FURLANETTO (1787): *Nuova Carta Topografica della Provincia di Dalmazia divisa ne suoi territori*, Venecija (DAZd, Fond Geografske i topografske karte Dalmacije, Sign. 222)
- MERCATOR, G. (1595): *Atlas sive cosmographicae meditationes de fabrica Mundi et fabricati figura*, Duisburg (DAZd, Sign. II. a. 4).
- Pomorske karte edicije *Jadransko more – Istočna obala*, Male karte I i II, mjerilo 1:100 000, Hrvatski hidrografski institut, Split, 2004.
- SANTINI, P. (1780): *Nouvelle carte de la Partie Occidentale de Dalmatie*, Venecija (DAZd, Fond Geografske i topografske karte Dalmacije, Sign. 26)
- Veli Iž 3-3*, 1:25 000, Republička geodetska uprava SR Hrvatske i Vojnogeografski institut Beograd, Zagreb, 1985.
- ZAVOREO, F. (1811): *Carta della Dalmazia, Stato di Ragusa e Bocche di Cataro nella quale sono disegnate tutte le strade fabricate. le incominciate, e le progettate per l'esercizio del 1811* (DAZd, Fond Geografske i topografske karte Dalmacije, Sign. 5)

Literatura / References

- ANTOLJAK, S. (1954): *Tri priloga za proučavanje historije, topografije i toponomastike zadarskih otoka i okoline Zadra*, Radovi Instituta JAZU u Zadru, br. 1, Zagreb, 109-141.
- ANTOLJAK, S. (1994): *Pregled hrvatske povijesti*, Laus/Orbis, Split.
- BAGROW, L., SKELTON, R. A. (1964): *History of cartography*, Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- BATOVIĆ, Š. (1973): *Prapovijesni ostatci na zadarskom otočju*, Diadora, br. 6, Zadar, 5-165.
- BATOVIĆ, Š. (1993): *O nazivima prapovijesnih gradina na našem primorju*, Zadarska smotra, god. 42, br. 4-5, Zadar, 75-88.
- BATOVIĆ, Š. (1997): *Vrški mjestopisi kroz prošlost*, Zadarska smotra, vol. 46, br. 4-6 (Domaća rič 4), Zadar, 83-237.
- BORČIĆ, B. (1975): *Toponimika i kartografija*, Geodetski list, Kongresni broj, 15-25.
- CVITANOVIĆ, A. (2002): *Geografski rječnik*, Hrvatsko geografsko društvo – Zadar, Filozofski fakultet Zadar, Matica hrvatska – Zadar, Zadiz d. o. o., Zadar.
- CVITANOVIĆ, V. (1954): *Otoci Iž i Premuda*, Radovi Instituta JAZU u Zadru, br. 1, Zagreb, 69-107.
- CVITANOVIĆ, V. (1960): *Prilog toponomastici zadarskog kraja*, Radovi Instituta JAZU u Zadru, br. 6-7, Zagreb, 539-550.
- ČAČE, S. (1992): *Prilozi topografiji i toponimiji istočnojadranskog otočja od antike do srednjeg vijeka*, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, br. 34, Zadar, 33-51.
- ČAČE, S. (1995a): *Civitates Dalmatiae u "Kozmografiji" Anonima Ravenjanina*, Katalozi i monografije, br. 3, Arheološki muzej Zadar, Zadar.
- ČAČE, S. (1995b): *Plinije o otocima južne Libumije (nat. hist. 3, 140-141 i 152)*, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, br. 34, Razdio povijesnih znanosti, br. 21, Zadar, 11-46.
- ČAČE, S. (1999): *Zadarsko otočje u Konstantina Porfirogeneta: Filološke, toponomastičke i povijesne opaske*, Folia onomastica Croatica, br. 8, Zagreb, 45-66.
- ČAČE, S. (2002): *O ranijim grčkim imenima mjesta na istočnom Jadranu*, Folia onomastica Croatica, br. 11, Zagreb, 53-76.
- ČANKOVIĆ, D. (2005): *Pet stoljeća Jadrana na kartama*, u: *Pet stoljeća geografskih i pomorskih karata Hrvatske*, uredili D. Novak, M. Lapaine i D. Mlinarić, Školska knjiga, Zagreb, 203-224.
- FARIČIĆ, J. (2005): *Problemi prosudbe pouzdanosti starih karata kao izvora geografskih podataka*, Treći hrvatski geografski kongres, Zbornik radova, Zagreb, 433-446.

- FARIČIĆ, J., JURAN, K. (2006): *Povijesna toponimija*, gl. ured. V. Skračić, Biblioteka Onomastica Adriatica, Centar za jadranska onomastička istraživanja, Sveučilište u Zadru, Zadar, 127-129.
- FILIP, A. R. (1957): *O postanku imena Rivanj*, Radovi Instituta JAZU u Zadru, br. 3, Zagreb, 485-488.
- FILIP, A. R. (1984): *Hidronimija zadarskih otoka*, Onomastica jugoslavica, br. 11, Zagreb, 111-154.
- FINKA, B., ŠOJAT, A. (1974): *Obalna toponimija zadarsko-šibenskog kopna i šibenskog otočja*, Onomastica jugoslavica, 3-4 (1973.-1974.), Zagreb, 37-65 (6 karata).
- FÜRST-BJELIŠ, B. (2001): *Toponimija i percepcija u prostoru Triplex Confiniuma: Morlakija*, Triplex Confinium, Radovi Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zavod za hrvatsku povijest, br. 32/33 (1999/2000[i.e. 2001]), Zagreb, 349-354.
- GRUBIŠIĆ, S. (1974): *Šibenik kroz stoljeća*, Muzej grada Šibenika, Šibenik.
- HARLEY, J. B., WOODWARD, D., urednici (1987): *The History of cartography, Vol. 1: Cartography in Prehistoric, Ancient, and Medieval Europe and the Mediterranean*, The University of Chicago Press, Chicago, London.
- HARLEY, J. B., WOODWARD, D., urednici (1992): *The History of cartography, Vol. 2, Knjiga 1: Cartography in the Traditional Islamic and south Asian Societies*, The University of Chicago Press, Chicago, London.
- HILJE, E. (1994): *Prilog povijesnoj topografiji zadarskog otočja*, Folia onomastica croatica, br. 3, Zagreb, 49-76.
- JAKŠIĆ, N. (1989): *Prilog povijesnoj topografiji otoka Ugljana*, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, br. 28, Razdio povijesnih znanosti, br. 15, Zadar, 83-102.
- JURAN, K. (2006): *Toponimi na katastarskim mapama iz 1824.-1830.*, u: *Toponimija otoka Pašmana*, gl. ured. V. Skračić, Biblioteka Onomastica Adriatica, Centar za jadranska onomastička istraživanja, Sveučilište u Zadru, Zadar, 297-302.
- JURIŠIĆ, B. (1953): *Starohrvatska imena dvaju naših otoka*, Rad JAZU, knj. 235, Zagreb, 235-252.
- JURIŠIĆ, B. (1956): *Toponimika zapadne Istre, Cresa i Lošinja*, Anali Leksikografskog zavoda FNRJ, br. 3, Zagreb.
- JURIŠIĆ, B. (1964): *Iz primorske toponimike zadarskog i šibenskog kraja*, Pomorski zbornik, br. 2, Zadar, 985-1011 (2 karte).
- KALMETA, R. (1971): *O zemljopisnom nazivu za primorje SR Hrvatske*, Zbornik Ekonomskog fakulteta u Rijeci, knj. 1, Rijeka, 101-108.
- KARROW, R. W. (1993): *Mapmakers of the sixteenth century and their maps: bio-bibliographies of the cartographers of Abraham Ortelius*, Speculum Orbis Press, Chicago.
- KOLANOVIĆ, J. (1995): *Šibenik u kasnome srednjem vijeku*, Školska knjiga, Zagreb.
- KOZLIČIĆ, M. (1990): *Historijska geografija istočnog Jadrana u starom vijeku*, Književni klub, Split.
- KOZLIČIĆ, M. (1995): *Kartografski spomenici hrvatskog Jadrana. Monumenta cartographica Maris Adriatici Croatici*, AGM, Zagreb.
- KOZLIČIĆ, M. (2005): *Povijesni razvoj kartografiranja hrvatskih zemalja*, u: *Pet stoljeća geografskih i pomorskih karata Hrvatske*, uredili D. Novak, M. Lapaine i D. Mlinarić, Školska knjiga, Zagreb, 23-44.
- KOZLIČIĆ, M. (2006): *Istočni Jadran u djelu Beautemps-Beaupréa*, Hrvatski hidrografski institut, Split.
- LOVRIĆ, P. (1988): *Opća kartografija*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb.
- MAGAŠ, D. (1977): *Vir – prilog geografskim istraživanjima u zadarskoj regiji*, Radovi Centra JAZU u Zadru, br. 24, Zadar, 5-51.
- MAGAŠ, D. (2003): *Geografske odrednice nastanka karte Matea Pagana: Cijeli okrug Zadra i Šibenika (Tutto el Contado di zara et sebenicho)*, Venecija, oko 1530., Triplex Confinium (1500-1800): Ekohistorija, Književni krug Split, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Split/Zagreb, 13-23.
- MARKOVIĆ, M. (1974): *O najstarijim geografskim i pomorskim kartama Jadranskog mora*, Pomorski zbornik, br. 12, Rijeka, 491-517.
- MARKOVIĆ, M. (1988): *Hrvatska na karti Varaždina Stjepana Glavača iz 1673. godine*, Zavod za znanstveni rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Varaždin.
- MARKOVIĆ, M. (1993): *Descriptio Croatiae*, Naprijed, Zagreb.
- MARKOVIĆ, M. (1998): *Descriptio Bosnae et Hercegovinae – Bosna i Hercegovina na starim zemljovidima*, AGM, Zagreb.
- MARKOVIĆ, M. (1998): *Značenje Glavačeva zemljovida Hrvatske kao povijesno-zemljopisnog dokumenta*, Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, br. 10-11, Varaždin, 371-379.
- MATAS, M. (2002): *Toponimija dijela Splitske zagore*, Hrvatski geografski glasnik, br. 63 (2001.), Zagreb, 121-143.
- MILETIĆ-DRDER, M. (2005): *Atlas jadranske obale C. F. Beautemps-Beaupréa*, u: *Pet stoljeća geografskih i pomorskih karata Hrvatske*, uredili D. Novak, M. Lapaine i D. Mlinarić, Školska knjiga, Zagreb, 391-407.
- MLINARIĆ, D. (2003): *Komparacija ranonovovjekovnih toponima iz Zoranićevih Planina i s Paganovog zemljovida Tuto el contado di Zara e Sebenicho*, Triplex Confinium (1500-1800): Ekohistorija, Književni krug Split, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Split/Zagreb, 29-49.
- NOVOSEL-ŽIC, P. (1998): *Analiza geografskog sadržaja Glavačeve karte*, Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, br. 10/11, Varaždin, 389-408.
- NOVOSEL-ŽIC, P., RICHTER-NOVOSEL, Ž. (2005): *Hrvatski kartografi 16. i 17. stoljeća*, u: *Pet stoljeća geografskih i pomorskih karata Hrvatske*, uredili D. Novak, M. Lapaine i D. Mlinarić, Školska knjiga, Zagreb, 87-111.
- PANDŽIĆ, A. (1993): *Hrvatska i njezine granice na starim kartama*, Granice Hrvatske na zemljovidima od XII. do XX. stoljeća, Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, 18-139.
- PANDŽIĆ, A. (2005): *Granice i geografsko-politička podijeljenost Hrvatske*, u: *Pet stoljeća geografskih i pomorskih karata Hrvatske*, uredili D. Novak, M. Lapaine i D. Mlinarić, Školska knjiga, Zagreb, 45-61.

- PAVIĆ, R. (1980): *Geografski aspekt toponimije*, Spomen zbornik o 30. obljetnici osnutka Geografskog društva Hrvatske, Zagreb, 121-134.
- PETRICIOLI, I. (1969): *Zoranićeve deželje na jednoj suvremenoj karti*, Zadarska smotra, vol. 18, br. 5, Zadar, 523-529.
- PETRICIOLI, I. (1987): *Nepoznata pomorska karta Sjeverne Dalmacije iz XVI stoljeća*, Adrias, Zavod za znanstveni i umjetnički rad JAZU u Splitu, br. 1, Split, 207-213.
- PETRICIOLI, I. (1999): *Stari Zadar u slici i riječi*, Narodni muzej Zadar i Forum, Zadar.
- RAUKAR, T., PETRICIOLI, I., ŠVELEC, F., PERIČIĆ, Š. (1987): *Prošlost Zadra III. Zadar pod mletačkom upravom*, Narodni list i Filozofski fakultet Zadar, Zadar.
- ROBINSON, A. H., MORRISON, J. L., MUEHRCKE, P. H. C., KIMERLING, A. J., GUPTILL, S. C. (1995): *Elements of Cartography*, John Wiley and Sons, London.
- ROGIĆ, V. (1956): *Geografski osnovi razvoja našeg pomorstva*, IV. kongres geografa Jugoslavije, Izvješta o radu, Beograd.
- ROGLIĆ, J. (2005): *Uvod u geografsko poznavanje karata s prilozima iz uvoda u geografiju* (pretisak), Školska knjiga i Geografsko društvo Split, Zagreb.
- ROGLIĆ, J., ROGLIĆ, N. (1967): *Litoralizacija – Prekretnički i perspektivan proces*, Ekonomski institut Split, Split.
- RUBIĆ, I. (1952): *Naši otoci na Jadranu*, Izdanje Odbora za proslavu desetogodišnjice Momarice, Split.
- SKOK, P. (1950): *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima*, I. i II. dio, Jadranski institut JAZU, Zagreb.
- SKRAČIĆ, V. (1987a): *Toponimija komatskog otočja*, Onomastica jugoslavica, br. 12, Zagreb, 17-218.
- SKRAČIĆ, V. (1987b): *Odras ljudskog rada u obalnoj toponimiji sjevernodalmatinskih otoka*, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, br. 26, Razdio filoloških znanosti, br. 16, Zadar, 93-111.
- SKRAČIĆ, V. (1991): *Reambulacija Skokovih toponima na otocima sjeverne Dalmacije*, Onomastica jugoslavica, br. 14, Zagreb, 21-28.
- SKRAČIĆ, V. (1995): *Imena mjesta i otoka Murtera (Identifikacija – Distribucija – Etimologija)*, Folia onomastica croatica, br. 4, Zagreb, 127-142.
- SKRAČIĆ, V. (1996a): *Toponimija vanjskog i srednjeg niza zadarskih otoka*, Književni krug Split, Matica hrvatska – Zadar, Split.
- SKRAČIĆ, V. (1996b): *Toponomastička građa – osnova za definiranje statusa nastanjenosti Komatskih otoka*, Ekološke monografije, br. 7: Komati, Zagreb, 501-509.
- SKRAČIĆ, V. (1997): *Pravilnosti u jadranskoj nesonimiji*, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, br. 36, Razdio filoloških znanosti, br. 26, Zadar, 63-71.
- SKRAČIĆ, V. (2002): *Koje otoke označava Porforogenetov Katautrebena?*, Folia onomastica croatica, br. 11, Zagreb, 189-202.
- SKRAČIĆ, V. (2004): *Colentum, Srmač, Murter*, Murterski godišnjak, br. 2, Murter, 269-287.
- SKRAČIĆ, V., urednik (2006): *Toponimija otoka Pašmana*, Biblioteka Onomastica Adriatica, Centar za jadranska onomastička istraživanja, Sveučilište u Zadru, Zadar, 2006.
- SLUKAN ALTIĆ, M. (2003): *Povijesna kartografija – Kartografski izvori u povijesnim znanostima*, Meridijani, Samobor.
- SLUKAN, M. (1998): *Katastar i njegova važnost kao izvora za geografska istraživanja*, Geografski horizont, br. 1, Zagreb, 51-58.
- STRAŽIČIĆ, N. (1989): *Pomorska geografija Jugoslavije*, Školska knjiga, Zagreb.
- STRGAČIĆ, A. M. (1954): *Papa Aleksandar III u Zadru*, Radovi Instituta JAZU u Zadru, br. 1, Zagreb, 153-187.
- SUIĆ, M. (1989): *Glose uz "Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima" Petra Skoka iz toponomastike otoka Paga*, Radovi Zavoda za povijesne znanosti JAZU u Zadru, br. 31, Zadar, 5-14.
- ŠANJEK, F. (1996): *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
- ŠENO, M. (1950): *Prilog poznavanju starih naziva naših otoka*, Geografski glasnik, br. 11-12 (1949-1950), Zagreb, 75-82.
- ŠIMUNOVIĆ, P. (1969): *Organiziranost naziva u geografskoj regiji*, Onomastica jugoslavica, br. 1, Ljubljana, 47-56.
- ŠIMUNOVIĆ, P. (1970): *Onomastička istraživanja otoka Lastova*, Filologija, br. 6, Zagreb, 247-265.
- ŠIMUNOVIĆ, P. (1973): *Obalna toponimija Elafitskih otoka*, Hrvatski dijalektološki zbornik, br. 3, Zagreb, 467-473.
- ŠIMUNOVIĆ, P. (1976): *Toponimija Istarskog razvoda*, Onomastica jugoslavica, br. 6, Zagreb, 3-34.
- ŠIMUNOVIĆ, P. (1978): *Značajke buzetske toponimije*, Onomastica jugoslavica, br. 7, Zagreb, 53-74.
- ŠIMUNOVIĆ, P. (1986): *Istočnojadranska toponimija*, Logos, Split.
- ŠIMUNOVIĆ, P. (2004): *Bračka toponimija*, Golden marketing i Tehnička knjiga, Zagreb.
- ŠIMUNOVIĆ, P. (2005): *Toponimija hrvatskoga jadranskog prostora*, Golden Marketing, Tehnička knjiga, Zagreb.
- VAJS, N. (1987): *O zaboravljenim hrvatskim imenima jadranskih otoka*, Rasprave Zavoda za jezik, br. 13, Zagreb, 163-173.
- WALLIS, H. (2005): *Franjevac Vincenzo Coronelli i Jadransko more*, u: Pet stoljeća geografskih i pomorskih karata Hrvatske, uredili D. Novak, M. Lapaine i D. Mlinarić, Školska knjiga, Zagreb, 179-201.
- WIGAL, D. (2000): *Historic maritime maps 1290-1699*, Parkstone Press, New York.